

DISPUTATIO XXIX

DE DEO PRIMO ENTE ET SUBSTANTIA INCREATA, QUATENUS IPSUM ESSE RATIONE NATURALI COGNOSCI POTEST

1. *Quamobrem haec disputatio in hac sede collocetur.*— Solent metaphysicae doctrinae tractatores hanc disputationem de Deo in postremum fere locum reicere, imitati Aristotelem, qui lib. XII suae Metaphysicae illam attigit, ubi simul et fere indistincte de Deo et caeteris intelligentiis disputat. Quem in hoc etiam caeteri secuti sunt. Et ratio fuisse videtur quia, licet Deus ex se sit maxime cognoscibilis, tamen quoad nos minus notus est quam materiales effectus per quos a nobis cognoscitur. Quae ratio caeteris etiam intelligentiis, servata proportione, communis erit. Nos vero, quoniam in his disputationibus intendimus ordinem doctrinae servare, quoad fieri possit, prius de increato ente quam de caeteris in particulari disputamus, quia illud est primum ac praecipuum huius scientiae obiectum et ex se omnium dignissimum, eiusque cognitio magnam lucem afferet, ut caetera entia non solum a posteriori, verum etiam, pro captu nostro, a priori cognoscere possimus. Et quamvis Deum non in se, sed ex effectibus cognoscamus ratione naturali, prout nunc loquimur, nihilominus ad instituendam hanc disputationem de Deo sufficere existimo ea praemisisse quae in communi de ente et de prima entis divisione et de causis et effectibus tractavimus. Praesertim cum haec doctrina, prout a nobis traditur, supponat ex philosophia et nonnulla principia quae ad Deum cognoscendum iuvant, et sufficientem notitiam terminorum quibus uti possumus ad divinam perfectionem declarandam, saltem quoad significationem seu quid nominis eorum.

2. Convenienter igitur disputatio haec in hunc locum cadit, in qua breviter complectemur omnia quae naturalis theologia de Deo docet, abstinendo ab his quae sola revelatione habentur aut haberi possunt; quae eatenus solum attingemus, quatenus necessarium fuerit ad praefigendum terminum ad quem naturalis ratio pervenire potest. Et quamvis in Deo idem sint esse et quod quid est et qualis est, tamen nostro concipiendi modo distincte et ordinate de his disseremus.

SECTIO PRIMA

UTRUM ESSE QUODDAM ENS INCREATUM RATIONE PHYSICA VEL METAPHYSICA DEMONSTRARI POSSIT

1. Duo insinuantur in hoc titulo: primum, an hoc possit demonstrari; secundum, quo medio, physicone an metaphysico, quae duo de Deo etiam inquiri possunt, et in re idem est quaerere ens increatum et Deum; nos tamen, maioris claritatis gratia et ad perficiendam commodius rationem, haec distinguimus, ut sectione sequenti declarabimus. Circa priorem ergo partem, Aliacus infra citandus negavit hoc posse demonstrari; tamen de hac re satis fere dictum est in praecedenti disputatione; nam ostendendo variis modis et sub diversis terminis primam divisionem entis, in infinitum scilicet vel finitum, creatum vel increatum, multipliciter ostendimus necessarium esse in universo aliquod ens quod ex se habeat esse, ut ab illo possint manare caetera quae habent esse receptum. Sit ergo ad hanc priorem partem brevis responsio, demonstrari posse ratione naturali esse in rerum natura aliquod ens increatum seu non factum. Probatur rationibus ibi factis, quae inquirendo et examinando medium huius demonstrationis amplius declarabuntur et confirmabuntur.

Variae opiniones referuntur

2. Circa alteram ergo partem variae sunt opiniones, vel extreme oppositae vel mediae. Prima est, solum medio physico posse demonstrari dari huiusmodi ens primum ac per se necessarium. Hanc tenet Commentator, XII Metaph., text. 5, et I Phys., text. ult., qui generatim loquitur de omnibus substantiis abstractis a materia, quia fortasse existimavit omnes immateriales substantiae esse ex se entia necessaria. Fundamentum autem eius est, quia solum ex motu caeli aeterno colligi potest esse aliquam substantiam aeternam et a materia abstractam. Additque illam rationem, quod nulla scientia demonstrat suum

subiectum esse, sed supponit illud ut per se notum vel ut demonstratum in alia scientia; sed Deus vel substantia immaterialis pertinent ad obiectum metaphysicae; ergo non probantur esse a metaphysico; cum ergo non sit per se notum, sumitur ut demonstratum a philosopho.

3. *Secunda.*— Secunda opinio extreme contraria est hoc munus pertinere ad metaphysicum et non ad philosophum naturalem. Ita tenet Avicenna, lib. I suae Metaph., c. 1, ubi e contrario inde concludit Deum non pertinere ad obiectum metaphysicae, quia haec scientia probat Deum esse; idem lib. VIII suae Metaph., c. 1 et 3. Idem tenuit Alex. Aphrodis., XII Metaph., text. 6; et Albertus Mag., I Phys., c. ult.; et Scot., In I, q. 2, prolog., ad 2. Fundamentum est, quia alias philosophia esset dignior quam metaphysica et haec ab illa maxime penderet, si ab illa sumeret notitiam Dei et substantiarum separatarum, etiam quoad esse existentiae.

4. *Tertia.*— Tertia sententia esse potest hoc munus tam ad physicum quam ad metaphysicum pertinere posse divisim, seu ad unumquemque eorum in solidum. Hanc sententiam non inveno expresse in aliquo auctore, posset tamen fundari in Aristotele; ille enim, in lib. VIII Phys., et in XII Metaph., probavit esse in rebus aliquod principium immobile et a materia separatum; ergo ad utramque scientiam id pertinere censuit et sine dependentia unius ab alia; nam cum metaphysica sit dignior, non potest in hoc pendere a physica. Cum autem physica sit prior ordine generationis, saltem in nobis, non potest etiam in hoc pendere a metaphysica, nam suam demonstrationem complet prius quam metaphysica acquiratur.

5. Quarta opinio esse potest hoc munus pertinere ad utramque scientiam non divisim, sed coniunctim, ita ut neutra possit demonstrationem complere sine consortio alterius; physica enim inchoat, metaphysica vero perficit. Ita fere videtur sentire Soncin., lib. XII Metaph., q. 1, ubi licet in prima conclusione asserat proprie pertinere ad metaphysicum demonstrare substantiae separatas esse, statim vero in secunda conclusione subdit omne medium quo hoc demonstratur aut esse naturale, aut non concludere nisi in virtute alicuius medii naturalis. Aliter, distinguit Iavellus, eodem lib., q. 3, dicens demonstrare substantias separatas ut sic seu in genere esse pertinere ad philosophum naturalem; ostendere autem inter eas esse unam primam, quae est Deus, esse negotium metaphysici. Et adducit D. Thom., I cont. Gent., c. 13, dicentem Aristotelem, in VIII Phys., solum ad hoc pervenisse ut probaret in motu caeli distinguendum esse motorem a mobili eumque motorem esse separatum substantialiter a caelo; deinde vero in XII Metaph., ex hoc motore ulterius progressum fuisse ad demonstrandum Deum esse.

6. *Iudicium de opinionibus allatis.*— Ex his opinionibus existimo secundam esse simpliciter veram et quartam posse ad sanum sensum revocari; nam, prout a suis auctoribus asseritur, absolute probari non potest. Nulla autem occurrit convenientior aut efficacior ratio confirmandi nostram sententiam quam usu ipso et quasi experimento medii physici et metaphysici, quibus hoc probari solet, et utriusque efficaciam examinando. Duo ergo tantum occurrunt physica media quibus uti possumus ad ostendendum substantias separatas vel in genere vel in particulari in primo ente increato.

Expenduntur rationes physicae quibus probatur Deum esse

7. *Primum desumptum ex motu locali tractatur late.*— Primum medium sumitur ex motu caeli, quo usus est Aristotel., VIII Phys., et illud etiam adhibuit XII Metaph., text. 26, ubi ex motu caeli aeterno pervenit ad demonstrandum primum motorem immobilem.

Hoc autem medium per se ac praecise sumptum multis modis invenitur inefficax ad demonstrandum esse in rerum natura aliquam substantiam immaterialem, nedum ad demonstrandum primam et increatam substantiam; et imprimis omitto principium illud in quo tota illa ostensio fundatur: *Omne quod movetur ab alio movetur* adhuc non esse satis demonstratum in omni genere motus vel actionis; nam multa sunt quae per actum virtuales videntur sese movere et reducere ad actum formalem, ut in appetitu seu voluntate videre

licet, et in aqua reducens se ad pristinam frigiditatem; idem ergo accidere potest in motu locali; atque ita dici potest caelum non ab alio quam a seipso moveri per formam suam aut aliquam virtutem innatam, ex qua talis motus resultat, sicut motus deorsum resultat in lapide ex intrinseca gravitate. Quo factum est ut adhuc sit sub iudice lis an caelum moveatur ab intelligentia necne. Quomodo ergo ex principiis tam incertis potest vera demonstratio confici, qua probetur Deum esse?

8. Deinde, ponamus ut verum illud principium *omne quod movetur ab alio movetur* (est enim revera probabilius recte intellectum), et ex consequente ponamus caelum ab alio moveri, qua, quaeso, necessaria aut evidenti consecutione inferri potest ex illo principio et motu caeli dari substantiam aliquam immaterialem? Aut enim id colligitur ex motu aeterno aut ex motu tantum. Si primum, collectio imprimis fit ex falso principio et ita nulla est demonstratio in re ipsa, quidquid Aristot. senserit.

9. Responderi potest ex Scoto et aliis totum caeli de facto quidem non esse aeternum, tamen ex se posse esse, nam, cum sit circularis, nec principium nec finem ex se habet ideoque motorem caeli ex se aptum esse movere motu aeterno, et inde optime concludi talem motorem esse substantiam spiritualem. Sed haec responsio supponit aliquid non solum incertum, sed etiam minus probabile, nimirum, motum caeli potuisse esse ab aeterno. Nam, licet ex sua specifica ratione non postulet certum principium vel terminum, et ideo potuerit ante quodlibet instans incipere et post quodlibet instans durare, tamen, ex generica ratione motus et entis successivi repugnat aeterna duratio sine principio, tum quia alias nunquam potuisset pertransiri, tum maxime quia omnis creatura ex aeternitate existens necessario durare debet per aeternitatem in ea dispositione in qua creata est, non quod in aeternum a parte post ita sit necessario duratura, id enim constat non esse necessarium, sed quod a parte ante per durationem infinitam et sine principio necessario sit in ea dispositione permansura, sive illa dispositio sit substantiae aut existentiae, sive qualitatis aut situs vel alterius huiusmodi, quia, si res creatur ab aeterno in aliqua dispositione, etiam ipsa dispositio ab aeterno condita est; ergo etiam ipsa dispositio habet durationem sine principio; talis autem duratio necessario est infinita ex parte alterius extremi; nam si est finita, ita ut claudatur duobus extremis, iam habet principium et finem et consequenter non est aeternum; si vero dicatur illa dispositio solum durasse per unum instans indivisibile nostri temporis, hoc multo magis repugnat aeternitati, quia multo brevior (si ita loqui licet) est talis duratio quam quodlibet tempus finitum; immo illa ut sic non est duratio propria, sed initium durationis. Unde potius infertur illud instans esse initium extrinsecum motus immediate subsequentis, atque adeo talem motum non esse aeternum, sed temporalem; quia ergo res non potest creari etiam ab aeterno nisi in certa ac determinata dispositione et in illa necessario permanet per aliquam infinitam durationem, ideo repugnat motum esse aeternum, quia per motum incipit res privari ea dispositione in qua condita est. Quod exemplo in re ipsa, de qua agimus, facile illustratur: ponamus caelum solis esse creatum ab aeterno; necessarium fuit astrum solis creari in certo ac determinato loco; ponamus ergo fuisse creatum in nostro hemisphaerio; necessarium fuisset ut per quamdam aeternitatem in illo loco et in nostro hemisphaerio duraret, ob rationem factam; ergo non potuit caelum illud ex aeternitate moveri, alias nec per diem integrum aut horam nec per durationem aliquam, quae diei aut horae posset coexistere, durasset sol in eo loco in quo creatus est. Propter hanc ergo causam, ut alias omittam, existimo aeternitatem repugnare motui, et motum includere repugnantiam cum quadam immutabilitate quam includit aeternitas, ideoque non solum de facto motum non esse aeternum, verum neque esse posse; igitur ex motu aeterno colligi non potest motor aeternus vel immaterialis.

10. Dices: esto repugnet motui ex parte eius fuisse aeternum, nihilominus intelligi potest motor ex se aptus ad movendum aeternae, si ex parte mobilis aut motus non repugnaret, et hoc satis est ad vim illationis factae. Haec autem aptitudo ex parte motoris ex motu caeli colligi potest, quia durare potest in aeternum, cum neque habeat contrarium, neque ex se postulet certum tempus; ergo motor, quantum in se est, habet vim ad movendum aeternae; ergo perinde id facere potest, quantum est ex se, a parte ante sicut a parte post, si aliunde ex parte effectus non repugnaret. Item duratio illius motus tam diuturni et invariabilis seu

uniformis aperte declarat motorem eius sine lassitudine aut defatigatione movere et consequenter, quantum est ex se, posse semper ac perpetuo movere, atque ita esse immaterialem. Sed imprimis non recte fit collectio ex aeternitate a parte post ad aeternitatem a parte ante. Motus enim in tempore inchoatus ideo potest in aeternum durare, quia motus qui in re ipsa ponitur semper est finitus, et tota infinitas quae in futuro motu apprehenditur nunquam in re ipsa existet ita ut aliquando sit verum dicere totam iam existere aut extitisse, quod secus erit, si ponatur motus ab aeterno factus, iam enim tota eius infinitas in rerum natura extitisset. Unde habere vim ad movendum semper in futurum est solum habere vim ad efficiendum motum in infinitum; habere autem vim ad movendum ab aeterno, est habere vim ad efficiendum motum infinitum, quod est valde diversum magisque repugnans. Non ergo ex efficacitate ad illud prius recte infertur potentia etiam ex parte motoris ad hoc posterius; maxime quia ad id quod in se involvit repugnantiam nulla est potentia.

11. Sed age, demus ob illam probabilem coniecturam motorem caeli habere vim ad motum aeternum efficiendum, vel etiam fingamus ab aeterno movisse caelum eodem modo et invariabiliter; quomodo hinc recte infertur illum motorem esse substantiam immaterialem? Dices, quia non defatigatur movendo. Sed quid, si quis fingat non esse unum et eundem motorem, sed plures qui vicissim moveant, et ideo nunquam ita lassari, quin prius requiescant quam necesse sit motum aut interrumpere aut remittere? Quamquam enim hoc figmentum sit, ex solo tamen motu caeli non potest demonstrari esse falsum, nisi enervando illationem et rationem intentam, ut iam declaro. Quamvis enim sit verum motorem caeli non defatigari movendo, non inde sequitur illum esse immaterialem, sed solum sequitur et mobile non resistere nec reagere dum movetur, et motorem esse aeternum; utrumque autem verum esse potest absque immaterialitate motoris; sicut sol, si ab aeterno fuisset, non defatigaretur perpetuo illuminando, quia sine resistantia aut repensione medium illuminat. Sed ait Soncinas supra ex motu aeterno proxime colligi motorem non esse in potentia, cum sit semper actu movens, ex Arist., XII Metaph., text. 30; ens autem in actu et nullo modo in potentia immateriale est. Sed, quidquid sit de mente Aristotelis, de qua postea videbimus, illa ratio est valde inefficax, nam solum concludit eum qui semper actu movet non esse in potentia ad movendum, non tamen quod nullo modo sit in potentia tamquam actus purus, alias etiam angelus movens perpetuo caelum esset purus actus. Quod si non recte infertur esse purum actum, inferri etiam non potest esse substantiam immaterialem, quia, si non obstante actione movendi, perpetuo potest esse in potentia ad alias actiones vel receptiones, eadem ratione dicere quis poterit esse in potentia ad motus vel qualitates materiales, neque ex sola motione aeterna ostendi poterit hoc repugnare potius quam illud. Quod si sit sermo de esse in potentia solum quoad esse substantiale, verum est movens aeternum non esse sic in potentia, non tamen inde infertur esse immateriale; nam etiam mobile aeternum motu locali non est sic in potentia, et tamen non inde fit esse immateriale aut incorporeum, ut in caelo constat. Igitur ex aeternitate motus aut ex virtute perpetuo movendi non potest recte colligi esse substantiam immaterialem quae movet.

12. Atque ex hoc discursu videtur a fortiori inferri multo minus posse id colligi ex motu caeli aut temporali aut absolute sumpto, quia motus aeternus aliquid maius est quam motus simpliciter. Sed argumentemur praeterea ex propriis; duobus enim modis poni potest caelum moveri ab alio. Uno modo ut ab imprimente internum impetum proxime activum motus, sicut grave dicitur moveri a generante. Alio modo ut a proximo movente separato, sicut rota movetur a manu. Neque enim existimo hactenus esse demonstratum quis horum modorum verior sit, quamvis coniecturis agendo posterior sit probabilior, et quia ille motus non videtur necessarius caelo propter peculiarem naturam eius; nam cum ipsum inanimatum sit et in connaturali loco semper maneat, non est cur propter se motum requirat; et ideo neque internus impetus activus ad talem motum debitus est; est ergo motus ille necessarius propter huius mundi conservationem, gubernationem et perfectionem; ideoque probabilius est provenire ab extrinseco motore. Verumtamen, quia hoc non est certum, de utroque membro dicere oportet.

13. Si ergo ponamus caelum moveri ab alio, priori modo, nihil inde probari potest; nam, licet recte inde inferatur esse aliam substantiam priorem caelo, tamen hoc non tam probatur illo modo quam supponitur, nam ille motor caeli non aliter dicitur movere caelum nisi quia impressit illi internum impetum intrinsecum et connaturalem, qui non imprimitur nisi a generante seu ab auctore naturae; supponit ergo illa ratio caelum habere auctorem a quo procreatum sit; hoc autem non demonstratur illo discursu neque ex solo motu physico demonstrari potest, sed solum per metaphysica media, quae postea videbimus, nam ad motum localem caeli nil refert quod caelum sit conditum vel sit ex se ens necessarium; ergo ex illo motu praecise non potest demonstrari caelum esse ab alio conditum, sed ad summum potest immediate inferri esse ens ex se imperfectum, cum sit capax talis motus, et inde poterit ulterius colligi non esse ens ex se necessarium, quia tanta imperfectio non cohaeret cum tali perfectione; tamen hoc iam spectat ad metaphysicum, ut ex ipsis terminis constat. Igitur ex hoc motu ab alio non potest demonstrari quod sit alia substantia superior caelo, sed potius debet supponi. Multoque minus potest inferri quod substantia immaterialis sit. Si enim quis fingat caelum esse conditum a quadam superiori causa corporea et materiali et ab eadem recepisse intrinsecum impetum quo continue movetur, quo modo posset ex vi solius motus localis et physici de suo errore convinci?

14. Atque haec ratio procedit, etiamsi supponamus caelum moveri ab alio extrinseco et proprio motore proximo; quid enim habet motus caeli propter quod necessarium sit illum motorem esse immaterialem? aut enim illud est perpetuitas motus seu diuturnitas, quae de se potest perpetuo durare, et hoc non, quia ad illud sufficit similis duratio et perpetuitas in motore et in virtute eius, quam posset habere, etiamsi esset corporeus, sicut caelum ipsum vel sol illam habet. Vel illud esset invariabilitas motus, quae indicat infatigabilem virtutem in motore, et hoc ad summum declarat motorem esse incorruptibilem, ut alia omittam quae supra tacta sunt; posset autem esse incorruptibilis, etiamsi esset corporeus, sicut est caelum ipsum. Vel illud esset concentus seu ordo motuum caelestium cum admirabili proportionem et uniformi difformitate apta et accommodata ad huius mundi sublunaris conservationem et regimen, et hoc quidem ostendit satis evidenter auctorem universi esse intellectualem et summa sapientia omnia constituisse et gubernare; non tamen proximum motorem uniuscuiusque caeli esse intellectualem; posset enim quis fingere unicuique caelo datum esse proportionatum motorem agentem per modum naturae et ex pluribus motoribus diversarum virtutum consurgere illum ordinem. Deinde, licet demus inde colligi aliquo modo motores caelorum esse intellectuales, non tamen incorporeos, nam, licet angeli essent aerei, ut multi posuerunt, possent movere caelos, neque ex vi solius motus caeli potest convinci quod ille sit error.

15. Dicunt aliqui, hoc ipso quod caelum habet motorem separatum, immediate concludi esse incorporeum, quia caelum est primum corpus, alias procederetur in infinitum. Sed hoc nihil probat, tum quia sine probatione supponitur caelum esse primum corpus, cum tamen dici possit esse primum visibile, esse autem alia priora invisibilia, vel esse primum inter simplicia inanimata, esse autem alia animata intellectualibus formis simpliciter priora et nobiliora, quae possunt poni in numero finito, et ideo non oportebit procedere in infinitum. Sed urgeri potest, nam ex motu caeli probatur ex una parte motorem esse incorruptibilem, et ex alia esse intellectualem; inde tandem concludi potest esse immaterialem, quia incorruptibile corpus nihil deservire potest ad intellectualem actum, ideoque esse non potest principium intelligendi natura sua coniunctum corpori incorruptibili, et ideo, si motor caeli est substantia completa intellectualis et incorruptibilis, necessario esse debet a materia separatus. Respondetur hunc discursum esse satis probabilem, quem iterum et fusius persequemur inferius tractando de intelligentiis creatis; tamen, ille discursus non fundatur iam in solo motu physico et locali, sed partim iuvatur ex doctrina de anima, et partim ac praecipue nititur in hoc principio, quod intellectualis forma non unitur materiae, nisi ut iuvetur eius ministerio ad intellectuales operationes, quod principium metaphysicum est, et ita illa ostensio, qualiscumque sit, est metaphysica, quamvis ad eam paretur via aliquo modo per discursus physicos, non quidem evidentes, sed ad summum probabiles, ut declaratum est.

16. Atque haec quidem generatim concedunt de substantiis moventibus caelos; ex quibus a fortiori constat ex vi solius motus caeli concludi non posse dari aliquod primum ens immateriale et increatum, nam motus caeli de se solum ducit usque ad proximum aliquem motorem caeli, in quo ex se non requirit et consequenter neque ostendit illas perfectiones, ut declaravimus; ergo neque ex illo motu neque ex aliquo effectu physico potest investigari an ille motor sit unus in omnibus caelis vel plures, et si sunt plures, an omnes reducantur ad unum primum, a quo pendeant vel aliquo modo moveantur et quo genere motionis; ergo multo minus poterit ex motu caeli colligi esse aliquod primum ens in quod perfectiones illae conveniant; sed oportebit semper aliquod medium metaphysicum adiungere, quo id concludatur.

17. Quod ergo quidam aiunt, licet ex motu caeli absolute non concludantur illae proprietates in quocumque motore eius, concludi tamen in eo, qui ex se et virtute propria movet caelum, quod enim ex se et virtute omnino propria movet, ex se etiam est, et ideo increatum est et consequenter immateriale; hoc (inquam) non est ad rem; nam haec probatio, qualiscumque sit, non est physica, sed metaphysica, nam tota vis illius probationis consistit in illo medio, movens ex se, quod ex solo motu non habetur; nam motus quidem ostendit in motore virtutem movendi; an vero habeat illam virtutem a se vel ab alio, et an operetur per illam cum dependentia vel sine dependentia ab alio, non ostenditur ex solo motu, et rursus quomodo ex illa proprietate movendi ex se colligantur aliae proprietates, multo minus potest ex motu aut medio physico investigari, sed metaphysicis principiis utendum est; cuius signum manifestum est, quia ex omni causalitate effectiva potest eadem consecutio fieri ad causam ex se efficientem, quae ex se abstrahit a physico motu et ab efficientia ex materia, vel sine illa. Igitur ex solo motu caeli nulla est sufficiens via ad huiusmodi demonstrationem conficiendam.

18. *Secundum medium desumptum ex operationibus animae rationalis et ipsius essentia.*— Aliud medium seu alia via sumi potest ex operationibus animae rationalis et cognitione substantiae eius quae ab illis desumitur; in rebus enim quae materiam concernunt, nulla est aut similior Deo aut immediatius ab eo pendens in esse et operari quam anima rationalis, et ideo nullo physico medio videtur magis posse cognosci Deus quam contemplatione animae rationalis et operum eius; constat autem hoc medium physicum esse, nam, licet anima rationalis immaterialis sit, est tamen forma materiae, et similiter operatio eius, licet in se sit spiritualis, aliquo tamen modo pendet a corpore, et ideo consideratio animae coniunctae corpori et operationum eius ad physicum pertinet.

19. Verumtamen, haec etiam via deservire non potest ad demonstrandum aliquid de Deo, nisi supponendo aliquid in metaphysica demonstratum, et utendo semper mediis et principiis metaphysicis ad rem ultimo concludendam. Nisi enim supponamus rationalem animam habere auctorem supremum a quo procreata sit, non poterunt, ex perfectionibus animae, similes aut meliores in Deo colligi. Quod autem anima habeat huiusmodi causam, non potest a philosopho ex solis animae operationibus colligi, sed oportet uti aliquo principio communi aliis agentibus vel effectibus creatis, de quo mox videbimus. Igitur ex hoc medio physico, ut physicum est, non demonstratur dari unum ens increatum. At vero, supponendo habere animam superiorem causam sui esse, quam primum ens aut Deum appellamus, optime quidem colligitur, si anima est intellectualis, libera, immaterialis, immortalis et similia, quae perfectionem simpliciter dicunt, multo magis haec omnia in Deo reperiri; tamen haec ipsa collectio fundata est in medio metaphysico ac generali principio, quod perfectiones effectus sunt nobiliori modo in causa principali et praesertim in prima; demonstratio autem proprie ad illam scientiam pertinet ad quam medium demonstrationis spectat. Adde, quod attinet ad attributum immaterialitatis, ex hoc praeciso medio non posse inferri Deum esse omnino immaterialem, sed ad summum ad modum animae rationalis. Concludimus ergo omnia media physica per se esse insufficientia ad demonstrandum esse aliquod primum ens increatum; immo obiter est ostensum per se non sufficere ad demonstrandum quid vel quale sit illud ens eo modo quo per effectus demonstrari potest, sed hoc semper ad metaphysicum

pertinere. Simul tamen est aliquo modo declaratum quo modo philosophia paret aliquam viam et occasionem praebeat et aliquos etiam effectus subministret, quibus ad huiusmodi conficiendam demonstrationem iuvet, quod magis in sequentibus exponetur.

Expenduntur rationes et media metaphysica

20. Superest ut secundo loco ostendamus quomodo metaphysica possit demonstrare esse aliquod ens increatum. Quod brevius insinuabimus, quia in praecedenti disputatione, sect. 1, fere omnia tacta sunt quae hic dici possent. Primo, igitur, loco illius principia physici: *Omne quod movetur, ab alio movetur*, sumendum est aliud metaphysicum longe evidentius: *Omne quod fit, ab alio fit*, sive creetur sive generetur, sive quacumque ratione fiat. Quod principium ex eo demonstratur quod nihil potest efficere se. Nam res quae fit per effectiorem acquirit esse; res autem quae facit aut producit supponitur habere esse, et ideo claram repugnantiam involvit quod idem faciat seipsum, prius enim quam res sit non potest esse in actu formali vel virtuali ad faciendum se; et hac de causa est longe evidentius hoc principium: *Omne quod producit ab alio producit*, quam de illo: *Omne quod movetur ab alio movetur*; nam quod movetur supponitur esse, in quo esse potest intelligi actus virtualis ad se movendum; quod autem efficitur non supponitur esse, sed potius supponitur non esse antequam fiat; in ipso autem non esse non potest esse virtus ad se efficiendum, et ideo est evidens illud principium proprie intellectum de prima ac vera effectiione, ut absteineamus nunc ab illa quaestione theologica an eadem res possit bis existere et ut semel existens possit concurrere ad effectiorem sui ut secundo seu alibi existentis; hoc enim miraculum, etiamsi admittatur, non enervat principium positum, tum quia hic agimus de naturali et propria rei effectiione aut productione; tum etiam quia illa secunda effectiio in praedicto casu non tam meretur nomen productionis quam conservationis, cum supponat rem existentem.

21. Hoc ergo posito principio, sic concluditur demonstratio: omne ens aut est factum, aut non factum seu increatum; sed non possunt omnia entia quae sunt in universo esse facta; ergo necessarium est esse aliquod ens non factum seu increatum. Maior est evidens, cum necesse sit ex duobus contradictoriis alterum cuilibet convenire. Minor probatur, quia omne ens factum, ab alio est factum; vel ergo illud a quo factum est est etiam factum vel non; si non est factum, datur ergo aliquod ens increatum, quod intendebamus; si vero illud etiam factum est, oportebit ab alio esse factum, de quo ulterius idem inquirendum erit, et ita tandem aut sistendum erit in ente non facto, aut procedendum in infinitum, aut circulus committendus; non potest autem aut committi circulus, aut in infinitum procedi; sistendum ergo necessario est in ente non facto.

22. Declaratur et probatur prior pars minoris; voco enim committi circulum, si quis dicat unam rem produci ab alia et hanc rursus produci ab ea quam ipsa produserat, vel immediate, vel mediate et post multas generationes; ita enim fingere quis posset omnem rem produci ab alia distincta a se et nullam esse improductam. Hunc ergo circulum dicimus esse impossibilem et aequè repugnantem principio: *Omne quod producit ab alio producit*, sicut quod eadem res seipsam producat; nam si res una fit ab alia a se facta, mediate saltem et quasi in virtute efficit seipsam. Item quia in re quae facit aliam supponitur esse; ergo etiam supponitur quod sit facta, si per effectiorem habet esse; ergo non potest esse facta a suo effectu.

23. Dices hoc argumentum convincere rem quae facit aliam, prout existit quando illam efficit, non esse factam ab eadem re quam efficit, quatenus ab illa recipit esse; nihilominus tamen intelligi posse rem illam quae alteram efficit, amittere illud esse quod tunc habuit, et tamen reproduci vel ab eadem re quam ipsa fecerat, vel aliquo effectu eius, ut verbi gratia inter homines patrem mortuum generari a filio, aut avum a nepote aut pronepote, aut post centessimam generationem; ita enim facile philosophari poterant Pythagorici, qui reverti easdem animas ad corpora existimabant.

24. Verumtamen evasio haec non habet locum, nisi simul adiungatur processus in infinitum, nam vel in illis circulis seu conversionibus generationum sistitur in aliquo primo producente non genito, et de illo nullo modo dici potest quod fuerit factus ab aliquo effectu

suo, quia supponitur esse ante omnem suum effectum. Et tunc in illo fit argumentum, quia vel ille primus auctor generationum est simpliciter non factus, et ita concludimus quod intendimus, dari scilicet aliquod ens simpliciter non factum; aut ille etiam factus est ab alio, et de illo alio redit eadem inquisitio, quae nunquam sistet donec perveniatur ad ens increatum. Quod si in illis circulis et conversionibus generationum nunquam sistitur in aliquo primo generante, iam adiungitur praeter dictum circulum processus in infinitum et praeterea multiplicantur incommoda, scilicet, quod per naturales generationes eadem individua reproducantur, et similia, sine quibus processus ille in infinitum sufficeret, si dari posset.

In causis efficientibus earumque effectibus non posse in infinitum procedi

25. Superest ergo ut probemus alteram partem minoris supra positae, scilicet, non posse procedi in infinitum in emanatione unius entis ab alio, quod in omni genere causarum demonstravit Arist., lib. II Metaph., c. 2. Et praecipua ratio esse videtur, quia ex processu in infinitum sequitur tolli omnem causalitatem, quia in causis per se ordinatis posterior pendet a priori et omnes posteriores ab aliqua prima; sed posito processu in infinitum, nulla est prima; ergo nulla erit causalitas. Quod alii ita exponunt, quia si procederetur in infinitum, nunquam perveniretur ad effectum, eo quod infinitum petransiri non potest. Quod ut declaremus, supponamus hunc processum dupliciter fieri posse, scilicet, vel ascendendo ab inferioribus causis ad superiores, vel e contra descendendo ab universalibus ad proximas causas. Hoc posteriori modo evidens est sistendum necessario esse in aliqua causa ultima seu proxima effectui, quia alias nunquam perveniretur ad effectum; nec enim intelligi potest quod effectus prodeat in esse et quod non proxime et immediate ab aliqua causa prodeat. Prior ergo processus sursum versus est qui difficultatem habet quique ad rem praesentem spectat; in hoc ergo progressu non videtur efficax ratio facta. Nam illa progressio in infinitum intelligi potest vel inter causas proximas et magis ac magis remotas, quas vocant per accidens subordinatas, et has non oportet simul concurrere, immo nec simul esse cum fit effectus, sed successione quadam, ut filius est a patre, et pater ab avo, et sic de caeteris; vel inter causas per se subordinatas, quae simul et unaquaeque in suo ordine immediate influunt in effectum, ut causa prima et secunda. Priori ergo modo videtur non repugnare, maxime iuxta sententiam Aristotelis, progredi in infinitum, quia si mundus fuisset ab aeterno, necessarius fuisset similis processus. Hic autem processus in infinitum sufficit ad eludendam rationem factam, quia quaelibet res dicitur facta ab alia et nunquam sistetur in re non facta. Posteriori autem modo, etiamsi daretur processus in infinitum, perveniri posset ad effectum, quia causae ita per se subordinatae non operantur successive una post aliam, sed simul; hoc autem modo non repugnat infinitas causas, si sint, simul operari. Quod enim dicitur, *infinitum non posse pertransiri*, verum est, quatenus hoc significat successionem; nam, si unum post aliud numeretur aut agat, nunquam exhaurietur ex ea parte qua infinitum est. Quod autem totum simul vel tota multitudo causarum simul existentium simul etiam agat vel influat in eundem effectum, non est contra rationem infiniti. Denique, qui posuerit hanc infinitam causarum subordinationem, negabit omnes pendere ab aliqua prima, unde Aristoteles, dum contrarium supponit, videtur petere principium.

26. Nihilominus evidenter (ut existimo) ostendi potest necessario sistendum esse in aliqua prima causa non facta, et incipiendo a causis per se subordinatis, quarum una per se et actu pendet ab alia vel in esse vel etiam in actione. Primum afferri hic possunt rationes omnes quibus probatur non posse esse in rebus multitudinem actu infinitam, sine qua multitudine non possit intelligi ille processus in infinitum in causis subordinatis; sed illas omitto, tum quia generales sunt et remotae; tum quia non sunt adeo evidentes. Argumentor igitur in hunc modum ex propria ratione et subordinatione causarum, ut Aristoteles argumentatus est; quia impossibile est totam collectionem entium vel causarum efficientium esse dependentem in suo esse et operari; ergo necesse est esse in illis aliquid independens; ergo non potest in illo progressu in infinitum procedi, sed sistendum est in ente improducto, quod etiam in causando sit independens. Primum antecedens est evidens ex dicto principio: *Omne quod producitur, ab alio producitur*; nam perinde est dicere: omne quod dependet, ab

alio dependet; si ergo tota rerum collectio esset dependens, deberet necessario pendere ab alio; id autem est impossibile, quia extra collectionem non est aliud; quod si tota collectio penderet ab aliquo ente intra ipsam comprehenso, etiam illud penderet a seipso, quod est impossibile; sic ergo impossibile est totam collectionem entium esse factam, aut totam collectionem causarum esse defendentem in agendo propria dependentia qua posterior causa pendet a priori.

27. *Obiectioni respondetur.*— Dices: nonne totum compositum pendet a parte, verbi gratia, a forma, et tamen non propterea forma pendet a seipsa? Respondetur imprimis aliud esse loqui de dependentia formali vel materiali, aliud de effectiva, de qua loquimur; nam totum pendere a partibus nil aliud est quam componi ex illis, et ideo non est necesse in forma, verbi gratia, seipsam componere, sed solum ut suum proprium et intrinsecum esse conferat composito; dependere autem efficienter est recipere ab alio suum esse distinctum ab eo quod est in causa; et ideo, si aliqua multitudo secundum se totam effective pendet, necesse est ut pendeat ab aliquo non comprehenso in illa multitudine, nam si ab aliquo in illa comprehenso penderet, vel illud penderet a seipso, vel certe non tota multitudo adaequate et secundum se totam erat dependens. Sunt autem consulto posita illa verba *adaequate et secundum se totam* ut excludatur dependentia *secundum quid* seu *secundum partem*, qualis est, verbi gratia, dependentia effectus a causa secunda, ut ignis ab igne genito; dicitur enim totus ignis genitus dependere a generante, quia sine actione eius revera non fuisset hoc totum; tamen illa dependentia est tantum ratione formae et unionis eius cum materia, non est tamen adaequata ac per se primo seu secundum se totam, quia entitas materiae per se non pendet ab actione ignis. Cum ergo dicimus totam collectionem entium non posse esse dependentem, intelligimus hoc modo, scilicet adaequate et secundum se totam; nam secundum partem dici potest dependens, quia, ablata una parte, non esset illa collectio, formaliter loquendo. Et hoc modo etiam potest collectio ratione unius partis pendere ab alio in illa comprehenso, ut per se notum est; tamen hoc nihil obstat quominus in illa collectione detur aliquod ens simpliciter independens et non factum, quod nos deducere intendimus. At vero, loquendo de collectione entium secundum se totam et adaequate dependente, id est, secundum omnia entia quae illam quasi componunt, sic impossibile est totam collectionem sic dependentem pendere ab aliquo in illa incluso, sed necesse est ut sit extra illam; unde e converso sumendo totam collectionem entium extra quam nihil sit, impossibile est totam illam esse dependentem, quae erat propositio assumpta.

28. Deinde probatur prima consequentia, quia, si omne ens divisive seu distributive sumptum esset dependens et factum, etiam collectio omnium entium esset dependens et facta, non quidem una singulari dependentia aut actione, sed collectione omnium dependentiarum aut actionum, quibus omnia entia dependent aut fiunt; non enim alia ratione potest esse dependens aliqua collectio entium, nisi quia in ea nullum est ens quod non pendeat; ergo si tota collectio etiam esse non potest dependens, ut ostensum est, necesse est esse in illa collectione aliquod ens omnino independens et non factum¹. Atque eadem ratio est de toto ordine causarum, quarum una ab alia pendet in esse aut efficere; non enim potest tota causarum collectio esse dependens, quia extra illam nulla est causa a qua pendeat, ut declaratum est. Neque etiam potest fingi mutua talis dependentia, ita ut in ea circulus detur, ut superiori etiam discursu late probatum est; agimus enim de propria dependentia, qua inferior causa dependet a superiori, ita ut totum illius esse, posse et agere in altera nitatur. Igitur necesse est ut in tota collectione causarum per se ordinarum (quaecumque illae sint) detur aliqua independens omnino ab alia superiori, quoniam alias tota collectio esset pendens, quod repugnare ostensum est.

29. Denique hinc probata relinquitur posterior consequentia. Quod enim in causis efficientibus per se subordinatis detur processus in infinitum, dupliciter intelligi potest. Primo, ut ascendendo a causa proxima et particulari ad superiores magis ac magis perfectas seu universales, nunquam sistatur in aliqua quae a superiori non pendeat, et in hoc sensu est evidenter impossibilis hic processus, ut discursus proxime factus probat, scilicet, quia alias tota series et collectio causarum esset dependens; unde, ad probandum quod intendimus,

¹ Vide Scot., In I, dist. 2, q. 9, et lib. VIII Metaph., q. 6.

sufficit ut in hoc sensu non possit dari processus in infinitum in huiusmodi causis. Et ita procedit ratio Aristotelis, quod omnes causae praeter ultimam, quae immediate coniungitur effectui, essent mediae et nulla esset prima, quod est impossibile; idem namque est esse causas medias, quod esse dependentes. Et aequae repugnat omnes distributive esse dependentes, ac totam collectionem esse dependentem (ut recte Scotus ibi notavit), nam tota collectio non potest esse dependens, nisi ratione omnium ac singulorum in illa contentorum. Et in eodem sensu facile potest explicari illa ratio, quod alias nunquam posset ad actionem perveniri nec posset illa infinita dependentia pertransiri; nam actio primario ac principaliter inchoari debet a causa superiori a qua inferior pendet, unde impossibile est inferiorem inchoare actionem, nisi influente prius superiori, ordine saltem independentiae et principalitatis; si autem quaelibet causa habet superiorem et nunquam pervenitur ad supremam, nulla est a qua primo et per se inchoetur actio; erit ergo impossibilis omnis effectio. Vel aliter, si illo modo in infinitum progreditur, fit ut tota series et collectio causarum sit dependens; ergo ab aliqua superiori pendet; ergo ab illa principaliter inchoanda est actio; si ergo talis causa nulla est, nec poterit actio ulla inchoari. Hic ergo sensus et verus est et nobis sufficit ad demonstrationem intentam.

30. Alio tamen modo excogitari potest progressus in infinitum in causis per se subordinatis intermediis, ita tamen ut omnes sub aliqua prima seu prorsus independenti contineantur. Probabile est enim quod inter causam proximam et primam sint aliquae causae universales mediae per se subordinatae, vel saltem non repugnat ita fieri. Rursus numerus causarum quae inter supremam et proximam intercedere possunt, non est omnino fixus et determinatus, praesertim in ordine ad potentiam absolutam Dei; potest enim Deus facere ut illae causae intermediae sint tres, vel quatuor vel plures in quocumque numero, licet in infinitum procedatur. Hinc ergo posset aliquis alterius progredi et dicere posse Deum infinitas causas intermedias et per se subordinatas condere, a quibus effectus causae proximae pendeat, ut, verbi gratia, infinitos caelos aut angelos, atque hoc modo non esse impossibilem processum in infinitum in causis per se subordinatis sub una prima. Atque in hoc quidem sensu difficile est probare hunc processum esse impossibilem, maxime ex illa ratione quod infinitum pertransiri non nosset, aut quod non posset inchoari actio. Contra hoc enim recte videtur procedere ratio superius facta, quod sine successione per simultaneum concursum simul posset actio progredi ab omnibus illis causis, maxime inchoante actionem prima, quae posset omnes alias ad operandum movere vel adiuvere, etiamsi essent infinitae. Neque etiam sufficienter ostenditur hoc impossibile ex eo quod inter duos extremos terminos (quales sunt causa prima et proxima) non videtur esse possibilis progressio in infinitum aut multitudo infinita causarum, cum finitum sit quod terminis seu extremis clauditur; hoc enim est verum in magnitudine continua, non vero in multitudine, praesertim quando extrema sunt diversarum rationum, et maxime si alterum illorum infinitum sit; sic enim certum est inter infimum angelum et Deum posse in infinitum species substantiarum intellectualium multiplicari; unde, si tota collectio illarum specierum fingatur in re posita, esset infinita multitudo contenta inter illa duo extrema; contenta (inquam) non numero, sed perfectione. Sic igitur excogitari posset infinita multitudo causarum per se subordinatarum.

31. Verumtamen, quidquid sit de possibilitate huius fictionis, ea nihil obstat demonstrationi intentae, quia iam illa supponit aliquam primam causam seu primum ens independens. Deinde, etiam si ille infinitus causarum concursus esset possibilis, praeter omnem rationem fingeretur de facto dari in causis per se subordinatis, quia nec potest ostendi necessarius neque in rebus potest inveniri aliquod signum aut vestigium talis multitudinis aut influxus infiniti; maxime cum valde probabile sit, ut in superioribus dicebam, non dari causas proprie per se subordinatas, id est, totales in suo ordine et immediate influentes in singulas actiones, praeter propriam seu proximam causam et primam seu supremam. Denique, licet illa multitudo causarum actu infinita ex praecisa ratione causandi forte non possit demonstrari impossibilis, ex ipsa ratione multitudinis actu infinitae probabilius est esse impossibilem. Illud etiam difficillimum intellectu est, quod in eo casu nulla posset assignari causa creata proxime subordinata Deo, id est, inter quam et Deum nulla perfectior

intercedat, et consequenter nulla etiam assignari posset quae a solo Deo in agendo penderet. Sed haec et similia (ut video) instari possunt in rebus seu causis possibilibus. Non est tamen eadem ratio, quia possibilis sicut sunt in potentia tantum, ita esse possunt infinita syncategorematicae, ut aiunt, seu indeterminata; at vero quae actu sunt facta debent esse determinata, et ideo impossibile est intelligere causas actu subordinatas sub prima, quin detur in eis aliqua quae proxime procedat aut pendeat a sola prima, et ita non poterunt inter primam et ultimam esse infinitae. Verumtamen haec nos immergunt in materiam de infinito, quae infinita est, et ideo illa praetereo, ne a proposito divertamur.

32. Ex his ulterius facile constare potest quid dicendum sit in causis per accidens subordinatis; eadem enim distinctione respondendum est, nam, si intelligatur de infinito processu, non contento sub una causa superiori independenti a tali serie causarum, est plane impossibilis ille progressus in infinitum, quod eadem ratione proportionate applicata ostendi potest, quia, si nullus est hominum qui non pendeat et factus sit, ergo tota collectio hominum seu tota species humana pendet et facta est; ergo necesse est ut pendeat et facta sit ab alia causa superiori non contenta intra speciem humanam; ergo, etiamsi fingatur seriem hominum procedentium inter se esse infinitam intra suam speciem, nihilominus, sumpta tota collectione, necesse est habere causam superiorem. Atque ita progrediendo, vel ab uno individuo ad aliud, vel ab una specie facta ad aliam factam, tandem erit necessario sistendum in re omnino non facta.

33. Quae ratio evidentior adhuc est, quando hic processus in causis per accidens est inter individua eiusdem speciei, nam si unum individuum tale est ut ex se non habeat esse, nisi a causa agente illud recipiat, fieri non potest ut aliud individuum eiusdem speciei habeat ex se esse prorsus independens et non communicatum ab aliqua causa agente; nam habere esse ex se vel tantum ab alio sunt differentiae seu modi entis plusquam genere diversi; nam, si ens corruptibile et incorruptibile differunt essentialiter et genere, teste Arist., X Metaph., multo magis ens factum et non factum, pendens et independens, nam hoc simpliciter necessarium est, illud vero minime, ut in disputatione superiori declaratum est; cum ergo individua eiusdem speciei sint eiusdem essentiae, fieri non potest ut unum habeat esse receptum, et non aliud; ergo necesse est ut tota species totaque collectio individuorum habeat esse receptum; ergo ab alio non contento in illa specie; ergo non potest in his individuis ita in infinitum procedi in dependentia seu dimanatione unius ab alio, sed sistendum necessarium est in aliquo non dependente nec dimanante ab aliquo individuo illius speciei, et consequenter neque a tota specie, quia species non agit nisi per individua. Et tunc procedendum ulterius erit de illa superiori causa interrogando an sit simpliciter independens, nam, si talis est, ipsa est illud ens increatum quod inquirimus; si vero est dependens, alterius inquirendum erit de causa a qua pendet, donec sistatur in causa omnino independente, quia non potest in infinitum procedi, propter rationem datam, quod tota collectio causarum aut rerum non potest esse dependens.

De causis per accidens subordinatis

34. At vero processus in infinitum in causis per accidens subordinatis, manantibus seu dependentibus ab una superiori causa, iuxta Aristotelis sententiam, non solum non repugnat, verum etiam necessarius est ad perpetuam generationum successionem et durationem, et iuxta multorum catholicorum sententiam, licet non sit necessarius nec de facto detur, est tamen possibilis. Quod, licet admittamus, nihil obstat nostrae demonstrationi, quia in hoc processu supponitur superior causa vel simpliciter non facta vel saltem non tali modo, neque in tali serie generationum contenta, ex qua facile est pervenire ad causam simpliciter non factam, eadem argumentandi forma, ut saepe dictum et factum est.

35. Ego vero (ut hoc obiter dicam quod alibi tractandum est latius) existimo etiam hoc modo esse impossibile progredi in infinitum, etiam in causis per accidens subordinatis et ab alia superiori manantibus. Quod ita breviter declaro in specie humana, et est eadem ratio de reliquis; nam, si species humana talis est ut non potuerit esse in rerum natura nisi recipiendo illud a superiori causa, verbi gratia, Deo, ergo necesse est ut in aliquo certo et determinato individuo illud receperit, quod individuum a sola illa causa superiori processerit

et non ab alio individuo illius speciei. Ratio prioris partis huius consequentis est quia actiones sunt circa singularia, et ideo non potest species fieri nisi in aliquo certo et determinate individuo; nam individuum vagum non est perfecte singulare, sed aliqua ex parte est quid commune et confusum. Ratio autem posterioris partis est quia, quando individuum procedit ab alio individuo eiusdem speciei, illa non est prima effectio talis speciei in rerum natura, quia iam supponitur facta in alio individuo a quo alterum procedit; ergo in illa emanatione in qua primo talis species fit in rerum natura, necesse est ut illud individuum in quo fit non procedat ab alio individuo eiusdem speciei, sed a sola illa superiori causa a qua species pendet. Rursus, ut daretur talis processus in infinitum, necessarium esset illam speciem productam esse ab aeterno, saltem in illo individuo quod proxime et immediate manat a solo Deo vel causa illa superiori, quia successio generationum non potest esse infinita a parte ante nisi sit ab aeterno, ut per se notum est.

36. Ex his autem principiis aperte concluditur non posse in infinitum procedi in his causis per accidens subordinatis. Primo quidem, quia quando hoc modo proceditur in infinitum, nunquam potest assignari prima causa in illo ordine, a qua reliquae dimanaverint; at vero in hac serie causarum per accidens subordinatarum necessario pervenitur ad primum hominem, verbi gratia, a quo generatio hominum inceptit, ad illum, scilicet, qui non ab homine, sed a superiori causa procreatus est.

37. Secundo, quia ab illo homine quem fingimus ab aeterno a Deo productum non potuit alius homo ab aeterno generari; debuit ergo necessario generari in tempore, et consequenter successio hominum non potest esse infinita, cum in tempore inceperint multiplicari. Consequentia per se nota est, et antecedens probatur, quia non potuit homo productus ab aeterno, simul ac creatus est, generare alium, nam generatio humana successionem requirit; ipse autem simul et sine successione procreatus esset, nec potuisset aliter ex aeternitate produci; ergo necesse est ut homo genitus ab alio homine, etiam ex aeternitate existente, sit duratione posterior illo. Vel ergo est posterior duratione finita, vel infinita. Primum dici non potest, alias vel neuter esset ab aeterno, quod est contra hypothesim, vel inter aeternitatem et tempus esset tantum finita distantia, vel uterque esset aeternus et nihilominus unus anterior alio duratione finita, quae omnia involvunt claram et apertam repugnantiam; nam, si duratio unius hominis tantum finite superat durationem alterius, et illa quae est minor est finita, etiam altera quae excedit est necessario finita et consequenter non aeterna, quia si finito additur finitum non fit infinitum, sed finitum manet et terminis clausum; si vero utraque est infinita, impossibile est quod una excedat alteram ex ea parte qua infinita est, quia, si utraque est infinita, utraque est aeterna, utraque sine initio; quomodo ergo una est anterior altera et excessu finito? Est igitur in omnibus his manifesta repugnantia, et ideo impossibile est ut homo creatus ab aeterno non antecedit hominem a se genitum per infinitam durationem, et ideo series generationum ab illo procedentium nunquam esse potest infinita, et e contrario ascendendo a quolibet homine in tempore genito per omnes progenitores suos, qui sunt causae per accidens subordinatae, non potest progredi in infinitum.

38. Omitto rationem aliam supra tactam, quod res successiva non potest esse aeterna; omitto etiam alias quae fieri solent in materia de aeternitate mundi, quae sunt probabiles, non tamen aequae demonstrant; omitto denique responsionem aliquorum qui putant evertere discursum factum negando, in eo casu in quo generationes hominum essent aeternae, fore necessarium aliquem determinatum hominem esse creatum a Deo ab aeterno vel certe aliquos (quod perinde est), a quo vel a quibus caeteri ducant originem qui per humanam generationem procreati sunt; haec enim responsio et mente concipi non potest et ex superioribus satis refutata est. Unde intelligi non potest infinitus progressus in humanis generationibus, nunquam deveniendo ad aliquem hominem qui sit veluti primus parens caeterorum, nisi ponendo speciem humanam non productam a superiori principio; quia, si producta est, revera in aliquo determinato individuo necessario produci debuit; illud autem consequens non solum in fide est erroneum, sed etiam evidenter falsum, ut probatum est.

Sic igitur probatum relinquitur (quocumque modo ab effectibus ad causas, et a causis proximis ad remotas, per se vel per accidens subordinatas progrediamur), necessario sistendum esse in aliqua causa non facta, vel tali modo, si tantum in determinato ordine fiat progressio, vel simpliciter improducta et quae absolute sit ens increatum, si ascensus fiat simpliciter in toto ordine causarum, vel in toto universo.

39. Ulterius vero colligo ex demonstratione facta huiusmodi ens increatum necessario esse debere substantiam aliquam; nam substantia ex se est prior accidente semperque accidens in substantia fundatur, unde fieri non potest ut accidens sit primum ens increatum seu non factum, quia quodcumque tale esse fingatur, necessario esse debet in aliqua substantia; ergo multo magis ipsa substantia erit increata et non facta. Itaque manifeste probatur discursu facto illud ens quod ex se habet esse sine effectione aut dependentia ab alio debere esse substantiam; an vero in tali substantia possit intelligi aliquod accidens, quod consequenter etiam increatum sit, utpote existens in substantia increata, dicemus postea inquirendo divina attributa, et similiter postea videbimus quomodo demonstrari possit hanc substantiam increatam esse immaterialem; nam ex solo discursu hactenus facto, sumpto ex connexionem et subordinationem causarum, non videtur posse immediate colligi illam substantiam increatam esse omnino immaterialem et incorpoream.

40. Posset quidem optime ac facile ex dictis inferri hanc primam substantiam non posse esse materialem tamquam compositum ex hac materia rerum generabilium et corruptibilium; nam omnes res quae ex hac materia componuntur necessario requirunt efficientem causam, quia haec materia non habet ex se innatam aliquam formam, cum de se sit subiecta mutationi cuiuslibet formae; unde necessario recipit formam ab aliquo efficiente, quod est causa totius compositi ex tali materia et forma; cum igitur omne huiusmodi compositum factum sit, recte concluditur illud ens quod non habet causam efficientem non esse compositum ex hac materia; an vero ipsamet materia facta sit necne, non potest ex solo praedicto discursu definiri. Rursus, an illa substantia increata possit esse materialis ut constans ex alia materia, vel etiam an possit esse corporea, ut substantia simplex quantitati subiecta, sicut Averroes de caelo existimavit, ac denique an caelum ipsum, quod ingenerabile creditur et incorruptibile, sit substantia facta necne, non existimo posse ex praedicto solo discursu definiri; sed ulterius progrediendum est, aliis principiis utendo, ut postea videbimus; hactenus ergo solum est demonstratum esse aliquam substantiam increatam et immaterialem in dicto sensu.

Quid de opinionibus supra relatis sentiendum sit

41. Tandem, ex dictis constat veritas secundae opinionis superius relatae, et consequenter ostensum est primam et tertiam absolute falsas esse, quantum ad id in quo conveniunt, scilicet, quod per medium pure physicum possit demonstrari substantia increata abstracta ab omnibus rebus materialibus. Quoad id vero in quo tertia cum secunda convenit, scilicet demonstrationem metaphysicam per se esse ad hoc sufficientem, verum dicit; hoc enim est quod ipso usu et examinatione utriusque medii a nobis est demonstratum. Quarta vero opinio, si intelligat metaphysicam demonstrationem per se et intrinsece pendere ab aliquo principio vel medio pure physico, ut Soncinas et Iavellus sentiunt, falsa etiam est, nam discursus factus nullam dependentiam habet ex dictis. Unde etiam constat repugnantiam involvere quod Iavellus ait, ad physicum pertinere demonstrare substantiam primam esse, ad metaphysicum vero quid sit. Tum quia metaphysicus non accipit a physico suum primum subiectum; tum maxime quia nos non possumus demonstrare Deum esse nisi demonstrando aliquo modo quid sit, ut ex dicendis clarius patebit; demonstrando enim quaedam attributa convenire cuidam enti, quod est principium caeterorum, demonstramus esse Deum; primum autem ex illis attributis et maxime essentielle est illud quod hactenus demonstravimus, scilicet esse a se et sine efficientia ab alio, et caetera omnia in tantum fere demonstrari possunt, in quantum cum hoc connexionem habent, ut videbimus. Unde ad eum maxime pertinet demonstrare quid sit Deus ad quem pertinet demonstrare esse ens a se seu per essentialitatem et non ab alio, et e converso ille proprie demonstrat Deum esse qui demonstrat esse in rerum natura aliquod ens increatum; non enim possunt haec munera inter se partiri physica et metaphysica, sed totum hoc negotium metaphysicae est. Physica vero (et in hoc

sensu esset vera illa quarta sententia et a secunda non discordaret) parat aliquo modo viam et disponit ad praedictam demonstrationem conficiendam, tum quia ex motu et sensibilibus effectibus ascendimus ad considerandam rationem effectus et causae secundum se, et ex dependentia in motu ad dependentiam in esse et origine per quam ad primum ens increatum pervenimus; tum etiam quia, si non omnino evidenti, saltem probabilissimo discursu pervenimus per physicam viam ad motorem caeli ab eo separatum, ex quo facilius metaphysicus discurrit ad inquirendum non iam primum motorem caeli, sed primum factorem rerum, sumendo proportionalia principia tanto evidentiora quanto abstractiora, ut satis declaravimus.

42. Ad fundamenta Commentatoris respondetur, et ad primum, Aristotelem in Physica non satis demonstrasse Deum esse aut propria attributa Dei ex solo motu physico, quod partim ostensum est, partim in sequentibus demonstrabitur, sed ibi satis probabiliter ostendit primum motorem immobilem. In II autem Metaph., recte docuit et probavit non dari processum in infinitum in causis efficientibus, ex quo principio evidenter concluditur necessarium esse aliquod ens non factum. Ad secundum respondetur metaphysicam, cum sit suprema scientia, probare posse suum obiectum esse, maxime cum non de adaequato, sed de primario obiecto sit sermo et de demonstratione a posteriori, de quo supra in prima demonstratione dictum est.

SECTIO II

UTRUM A POSTERIORI DEMONSTRARI POSSIT DEUM ESSE, OSTENDENDO UNUM TANTUM ESSE INCREATUM ENS

1. Quamquam discursu facto praecedenti sectione evidenter probatum sit non posse omnia entia esse facta, sed aliquod esse non factum, quod vero hoc sit unum et non plura nondum est illa ratiocinatione conclusum. Dicere enim posset aliquis omne quidem quod factum est ab alio factum esse, et in hoc progressu sistendum esse in singulis rerum ordinibus in aliquo principio non factum, non tamen in uno et eodem, sed in pluribus pro rerum et specierum diversitate, quo modo nonnulli gentium posuerunt diversarum rerum principia, ut unum deum frumenti, alium vini, etc. Ex haereticis etiam quidam posuerunt unum principium spirituum et aliud corporum, vel unum bonarum rerum et aliud malarum, quae summum bonum et malum appellabant, ut Manichaei et similes. Iuxta quem falsum errorem nullum ens, etiamsi sit increatum, esset verus Deus secundum illud quod per hanc vocem nos significare intendimus. Et fortasse in hoc sensu dixit insipiens ille in corde suo: *Non est Deus*, quod tribuit Diagorae Cicero, lib. I de Natura Deor.; et August., lib. III cont. litter. Petilian., c. 21; Lactan., lib. I, c. 2; Theod., lib. III De curand. affect. Graec. Si autem ostenderimus hoc ens increatum ac per se necessarium tantum esse posse unum numero secundum naturam et essentiam, fiet plane consequens illud esse primam causam caeterorum omnium quae sunt vel esse possunt, atque adeo esse Deum et consequenter esse verum Deum. Quapropter demonstrationes quae a philosophis ac theologis afferri solent ad probandam unitatem Dei ex infinita perfectione divinae naturae, licet alias sint optimae, ut postea videbimus, nunc tamen nobis deservire non possunt, quia supponunt ut iam probatum esse in rerum natura Deum, hoc est, ens quoddam infinitae perfectionis in essentia et natura, quod nondum nos probavimus, sed solum esse ens per se necessarium, utpote ex se habens esse.

2. Et ob hanc fortasse causam non defuerunt etiam ex catholicis et theologis qui dicerent non posse demonstrari Deum esse, ut Petrus de Aliaco, In I, q. 3, a. 2 et 3, ubi primum nititur respondere ad demonstrationem qua probatur dari aliquod ens a se et increatum; sed nihil dicit apparens aut verisimile, cui respondere oporteat. Deinde ait, licet concedatur demonstrari esse aliquod ens a se, non tamen demonstrari illud esse unum tantum, et ideo nec demonstrari posse Deum esse. Immo ait quod, licet demonstraretur vel admittatur dari unum quoddam ens increatum, quod sit prima causa efficiens omnium quae facta sunt, nihilominus non inferri evidenter illud esse Deum; quia inde non sequitur esse primam causam omnium quae sunt, quia posset quis dicere dari plura entia non facta et inter

ea dari aliud ens superius, quod, licet non sit efficiens, sit tamen finis alterius entis increati, et eadem ratione fingi possent plura entia increata nullum ordinem causae inter se habentia, sicut sunt duo angeli, quos aliqui posuerunt entia per se necessaria. Et in hac opinione, scilicet non posse demonstrari Deum esse, fuit etiam Rabbi Moyses, lib. VI suae Philosophiae, c. 6, et nonnulli etiam philosophi, ut meminit D. Thom., I cont. Gent., c. 11 et 12, et q. 10 de Veritate, a. 12.

3. Alii vero, ex fundamento extreme contrario, dixerunt etiam non posse demonstrari Deum esse, quia id est per se notum. Cuius sententiae videtur fuisse Anselm., in Proslog., c. 2 et 3, et lib. Contra insipientem. Et insinuatur in Commentariis Hieronymo attributis super Iob, c. 36, circa illa verba: *Omnes homines vident Deum*, et super Ps. 95, in ea verba: *Correxit orbem terrae, qui non commovebitur*. Favet item Damascenus, lib. I de Fide, c. 1 et 3, ubi ait Dei cognitionem naturaliter esse hominibus insertam; sed hoc a S. Thoma supra et I, q. 2, a. 1, ita exponitur, quod homini sit naturaliter insertum aliquid ex quo possit in Dei cognitionem devenire, et eodem modo posset exponi Hieronymus. De Anselmo autem D. Thom. fatetur fuisse illius sententiae, quem secutus est Abulens., in c. 6 Exod., q. 2. Sed quod haec sententia falsa etiam sit constabit ex discursu sectionis, ut in fine eius adnotabimus.

Resolutio quaestionis

4. Dicendum ergo est demonstrari evidentiter posse illud ens quod est per se necessarium esse fontem seu causam efficientem rerum caeterarum ac proinde esse tantum unum; atque ita evidentiter demonstrari Deum esse. Ut intelligatur haec assertio et consecutio inter partes eius, oportet supponere quid omnes intelligant nomine Dei; quamquam enim Deus propter suam simplicitatem et infinitatem definiri non possit nec etiam exacte a nobis describi, qui imperfecte illum concipimus, tamen, ut de illo ratiocinari possimus, necesse est saltem praeconcepere et praesupponere quid hac voce significetur. Oportet tamen in explicanda hac vocis significatione duo extrema vitare: unum est, ne in tali descriptione ponamus omnes conditiones seu attributa Dei, tum quia alias nunquam posset concludi Deum esse, nisi prius demonstrarentur omnia attributa Dei de aliquo ente, quod est contra omnium consuetudinem et conceptionem; tum etiam quia multae sunt proprietates Dei, quae multo difficilius cognoscuntur quam quod Deus sit.

5. Aliud extremum est ne nomen hoc accomodemus cuilibet proprietati quae Dei propria esse videatur, ut, verbi gratia, proprium Dei est esse inter omnia entia maxime dignissimum; dicunt ergo aliqui nomine Dei nihil aliud significari quam ens perfectissimum omnium. Sed hoc non satis est ad rationem seu significationem Dei declarandam; nam, etiamsi quis fingeret tantum esse in rebus hunc mundum corporeum et in eo caelum vel hominem esse nobilissimum omnium entium, non statim existimaret caelum aut hominem esse Deum huius mundi, nisi alias Dei proprietates in eis esse crederet. Similiter attribui potest Deo quod sit primus motor caeli; non tamen propterea recte dicitur nomine Dei solum significari primum motorem caeli, ut talis est, quia, si nihil aliud haberet quam esse primum motorem caeli, non ideo Deus esset. Et idem dico de hoc attributo quod est esse ens necessarium aut ens a se, quia hoc etiam attributum per se sumptum non satis est ad explendum conceptum quem nomine Dei significare intendimus; nam, ut paulo antea dicebam, si plura essent entia per se necessaria, nullum illorum esset tale ens quale nos significare intendimus nomine Dei. Significat ergo hoc nomen quoddam nobilissimum ens quod et reliqua omnia superat et ab eo tamquam a primo auctore reliqua omnia pendent, quod proinde ut supremum numen colendum est ac venerandum; hic enim est vulgaris et quasi primus conceptus quem omnes de Deo formamus, audito nomine Dei. Et ideo ad demonstrandum Deum esse non satis est ostendere dari in rerum natura ens quoddam necessarium et a se, nisi etiam probetur illud esse unicum et tale ut sit fons totius esse, a quo pendent et illud recipiunt omnia quae ipsum esse quoquo modo participant. Hoc autem demonstrato, sufficienter ostenditur Deum esse; nam reliqua eius attributa quae cum huiusmodi ente necessariam connexionem habent, postea demonstranda sunt.

6. *Quanta certitudo in praecedenti assertione.*— Assertio igitur sic declarata non solum vera, sed etiam ita certa theologis visa est, ut doctrinam Aliaci erroris damnent. Et non immerito, nam pugnat cum sententia Pauli ad Rom., 1: *Quod notum est Dei, manifestum est illis; Deus enim ipsis manifestavit.* Vocat autem notum Dei id quod naturali lumine de illo innotescere potest, quod saltem esse oportet ipsum esse, nam, si hoc ignoretur, nihil prorsus de Deo cognoscetur. Declarans autem hunc manifestationis modum subdit: *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque eius virtus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia, cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt.* Ex quibus verbis manifeste colligitur talem posse cognitionem Dei ex creaturis haberi, ut homines inexcusabiles reddat, si vel Deum esse non assentiantur, vel illum colere negligant. Quod autem illa cognitio in se sit evidens, non videtur ex illis verbis tam aperte colligi; nam saepe minor cognitio quam evidens sufficit ad obligandum hominem et ut illum inexcusabilem reddat, nisi iuxta illam operetur. Nihilominus tamen, si verba Pauli attente ponderentur, satis indicant evidentem cognitionem, ut sunt illa: *Manifestum est in illis et intellecta conspiciuntur.* Et simile testimonium est apud Salomonem, Sap., 13, ubi reprehenduntur qui verum Deum ignorant: *Vani (inquit) sunt omnes homines in quibus non subest scientia Dei, et de his quae videntur bona non potuerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex;* et infra: *A magnitudine enim speciei et creaturae cognoscibiliter poterit creator eorum videri.* Idem indicatur verbis illis Ps. 18: *Caeli enarrant gloriam Dei,* ut late exponit Chrysost., hom. 9 et 10 ad populum. Et eodem sensu declarat Gregor. verba illa Iob, 36: *Omnes homines vident eum, unusquisque intuetur procul,* lib. XXVII Moral., c. 2; ac denique idem sentiunt Ecclesiae Patres, quos nunc referre videtur a metaphysico instituto alienum; insinuabo tamen nonnulla testimonia probando ratione assertionem positam, quae non potest melius ostendi quam afferendo demonstrationes quibus dicta veritas probetur.

Prima demonstratio quod Deus sit

7. Duae igitur occurrunt viae praecipuae ad hoc ostendendum. Una est omnino a posteriori et ex effectibus; altera est proxime a priori, quamvis remote sit etiam a posteriori, ut postea declarabo. Prior via est magis usitata a sanctis Patribus, magisque consentanea Paulo et Salomoni in locis citatis, et potissime significatur in verbis illis Sapientis: *A magnitudine speciei et creaturae,* id est, *a magnitudine et specie seu pulchritudine creaturarum.* Ex quibus verbis possumus in hunc modum rationem formare, nam, licet singuli effectus per se sumpti et considerati non ostendant unum et eundem esse omnium factorem, tamen totius universi pulchritudo omniumque rerum quae in eo sunt mirabilis connexio et ordo satis declarant esse unum primum ens, a quo omnia gubernantur et originem ducunt. Hanc rationem attigit D. Thom., lib. I cont. Gent., c. 13, ex Damasceno, lib. 1 de Fide, c. 3; et Gregor., XXVI Moral., c. 8; et Chrysostom., hom. 4 in Genesim; et expresse Dionysius Areopagita, c. 7 de Divinis nominibus, dicit Deum cognosci ex creaturarum omnium ordinatissima dispositione; quod usurpavit etiam August., lib. XI de Civit., c. 4; et Iustinus, interrogatus, q. 16 Gentium: *Unde sciri potest sitne Deus omnino, eleganter ac breviter respondit ex eorum quae sunt, concretione, constitutione ac stabilitate.* Unde optime Eusebius Caesariensis, lib. VII de Praeparat. Evangel., c. 2: *Sicut domus (inquit) sine artifice aut pannus sine texente fieri non potest, ita neque universum hoc sine auctore.* Gregorius vero Nazianzenus, oratione II de Theolog., exemplo utitur cytharae aut concentus eius ordinatissime ac pulcherrime constituti. Nam sicut is non posset intelligi sine aliquo auctore vel artifice, ita neque huius universi aptissima constitutio sine Deo. Tandem, rationem hanc insinuavit Philosophus, lib. XII Metaph., c. 2, in illis verbis: *Quo namque pacto ordo erit, non existente aliquo perpetuo, separato ac permanenti?* Eamque latius prosequitur, c. 10, ubi etiam utitur exemplo domus et familiae recte ordinatae et exemplo exercitus, qui sine duce ordinatus esse non potest. Eamdem tetigerat lib. I, c. 3 et 4.

8. *Evasiones rationis factae.*— Ut autem vis huius rationis magis perspicatur, amplius expendenda est. Dicere enim posset aliquis ex hoc effectu ad summum haberi unum

esse omnium gubernatorem, non tamen conditorem. Deinde dicere posset illum esse unum non natura seu entitate, sed consensione, ut si plures artifices ad unum aedificium construendum convenirent. Praeterea hic discursus non habet locum in rebus pure spiritualibus, nam de illis nobis evidenter non constat quantam connexionem habeant, vel inter se, vel cum aliis rebus huius mundi visibilis. Denique, si quis fingat praeter hunc mundum visibilem esse alium nullam connexionem cum hoc habentem eiusque conditorem esse etiam increatum, ens distinctum tamen ab eo qui hunc mundum condidit ac gubernat, non poterit quidem praedicta ratiocinatione convinci; ergo ex effectibus quos nos experimur non satis possumus convincere esse unicum tantum ens increatum, quod sit principium caeterorum omnium quae in rebus existunt, sive in hoc mundo, sive in alio. Ex horum itaque expositione videtur pendere dictae rationis vis, ut universe omnia entia comprehendat et inter omnia unum tantum primum et aliorum fontem esse concludat; huiusmodi enim ens appellamus Deum.

Prima evasio refellitur et emanatio totius orbis sensibilis ab uno efficienti ostenditur

9. Ad primam igitur obiectionem vel potius evasionem, imprimis respondere libet verbis Lactantii, lib. I de falsa religione, c. 2: *Nemo est tam rudis, tam feris moribus, qui oculos suos in caelum tollens, tametsi nesciat cuius Dei providentia regatur hoc omne quod cernitur, aliquam tamen esse non intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione; nec possit fieri quin id quod mirabili ratione constat, consilio maiori aliquo sit instructum.* In quibus postremis verbis eleganter indicat ex gubernatione recte colligi procreationem, quia non potest universum gubernari nisi ab eo cuius consilio et potentia conditum fuit. Ideo enim mirabili modo et ratione constat et mira rerum connexionem et successionem conservatur, quia a sapientissimo artifice ita instructum fuit, prout ad talem gubernationem et conservationem oportebat. Sic igitur ex connexionem mutuaque operatione rerum universi non tantum colligitur unus universi gubernator, sed etiam effector.

10. Quod praeterea declaratur breviter discurrendo per omnes res ex quibus hoc universum constat. Et imprimis de speciebus omnibus rerum generabilium et corruptibilium supra ostensum est non posse existimari quod a se habeant esse per solam successionem unius individui ab alio, sed necessarium esse ut unaquaeque species in aliquo individuo ab aliqua superiori causa effecta sit. Quod saltem quoad ipsa composita et quoad formas materiales fit evidens ex dictis in superiori sectione; quoad ipsam vero materiam non procedit ratio ibi facta; sumitur tamen probatio ex dictis supra de creatione, disp. XXII, scilicet, quia esse a se est maxima perfectio; ergo si haec non convenit formae nec supposito substantiali, multo minus potest convenire materiae primae.

11. *Obiectioni satisfit.*— Item, quia, si nulla forma substantialis est ex se innata materiae primae absque ulla effectione, neque ipsa materia prima potest ex se habere actualementem entitatem non receptam ab aliquo agente, quia natura sua postulat formam et ab ea pendet; ergo non postulat esse nisi in composito et sub forma; ergo non potest ex se habere esse, formam vero expectare ab agente. Patet consequentia, quia, si ex se est, necessario est, etiamsi agens nihil efficiat; posset autem agens nullam formam efficere, cum libere illam faciat, ut postea dicemus. Immo si materia ex se haberet esse, necessario esset aeterna; agens autem extrinsecum non potuisset ab aeterno formam aliquam rerum corruptibilium in illam inducere, nisi fortasse per infinitam durationem in ea conservaret formam quam ex aeternitate in illam induxerat, ut patet ex dictis sectione praecedenti; nullus autem sanae mentis excogitare potest auctorem huius mundi inferioris (quicumque ille sit) necessitari ad inducendam in materiam ab aeterno aliquam certam formam, quam per infinitam durationem in ea conservaret; neque ullus philosophus, etiam ex his qui existimarunt mundum esse ab aeterno, finxit ita fuisse aeternum hunc inferiorem mundum corruptibilem, ut in aliquo vel aliquibus determinatis individuis prius per aeternitatem duraverit quam inchoatae in illo fuerint generationes et corruptiones. Si ergo nulla forma determinate sumpta necessario inest materiae, ergo nulla necessario fit in illa ab agente, praesertim ex aeternitate; ergo neque illa potest ex se habere esse necessarium et aeternum. Dices rationem hanc procedere supponendo materiam natura sua pendere a forma, quod tamen non est evidens. Respondeo,

etiam seclusa rigorosa dependentia, hoc ipso quod materia natura sua postulat formam et sine illa esse non potest nisi in statu maxime praeternaturali (quod nemo negare potest), satis concludi esse prorsus alienum a natura materiae habere esse a se et expectare formam ab agente. Sicut in materia de anima recte docent philosophi non esse naturale animae rationali esse ante corpus, quia natura sua postulat esse in corpore, quamvis a corpore non pendeat; unde, licet extra corpus manere possit, est tamen tunc in praeternaturali statu. Quo argumento recte etiam concluditur animam rationalem non habere esse ex se necessarium et aeternum.

12. *Ex praedictis elicitur conclusionis probatio quoad res sublunares.*— Ex his ergo recte colligitur res omnes sub caelo contentas ab aliquo superiori auctore esse procreatas. Unde imprimis fit quatuor simplicia elementa ab uno et eodem auctore facta esse, ab eo, scilicet, a quo ita sunt disposita et ordinata sicut expediebat ad totius universi conservationem et regimen. Nam, sicut propter hunc finem creata sunt, id est, propter bonum universi et propter mixtorum etiam generationes, ut statim dicam, ita in ea proportione creata sunt, quae fini esset consentanea; in proportione, inquam, non tantum magnitudinis, sed etiam qualitatis et naturalis convenientiae vel diversitatis; necessarium ergo fuit ut idem esset auctor omnium, alioqui non nosset illa proportio et connexio sub unam intentionem cadere. Deinde etiam colligitur eundem qui fuit conditor elementorum fuisse etiam non solum gubernatorem, sed etiam conditorem mixtorum qui ex elementis generantur. Non est quidem necessarium ut mixta omnia fuerint a solo auctore universi immediate producta; immo, si id intelligatur de productione per propriam et immediatam creationem, non solum necessarium non est, sed neque etiam verum, nam, etiam iuxta divinam Scripturam, de elementis prius creatis Deus mixta produxit, quae productio non potuit esse proprie creatio, cum fuerit ex praesupposita materia. Quin potius etiam de elementis ipsis non constat omnia fuisse immediate creata, vel an unum prius creatum fuerit et reliqua postea ex illo formata, et, licet illud prius sit probabilius magisque sacrae historiae consentaneum, non tamen potest ratione demonstrari; nec refert ad id quod agimus, dummodo constet unum et eundem esse horum omnium auctorem.

13. Si autem illud de mixtis intelligatur hoc modo et sub hac amplitudine, scilicet, de productione sive per propriam creationem, sive ex alio corpore prius creato, adhuc distinctione et declaratione opus est, nam potest intelligi vel de productione quae a solo Deo immediate fiat, vel quae fiat per causas secundas. Rursus inter haec mixta quaedam sunt ita imperfecta, ut possint ab occurrentibus causis generalibus fieri absque concursu causae particularis et eiusdem rationis, ad quam per se et veluti ex instituto hoc munus pertineat. Atque hoc modo producuntur non solum mixta quae proprie dicuntur imperfecta seu meteorologica, quae in secunda regione aeris frequentius generantur, sed etiam metalla quae in visceribus terrae virtute solis producuntur, et viventia multa et animalia imperfecta. Et de his omnibus non potest (ut existimo) alia evidenti ratione ostendi esse immediate producta a prima causa seu auctore universali, nisi illa qua in superioribus ostensum est primam causam concurrere immediate causis secundis ad omnes actiones et effectus earum, quia non oportet ut prima causa maiorem adhibuerit concursum, cum in universalibus causis creatis vel in concursu plurium causarum sit sufficiens virtus ad hos effectus producendos cum generali concursu primae causae. Ad rem autem seu demonstrationem quam intendimus satis est hic modus emanationis harum rerum ab eodem auctore a quo elementa facta sunt. Immo in rigore sufficeret demonstrare hos effectus non habere alium primum auctorem qui sit ens increatum praeter eum qui elementa et alias res universi procreavit, sive ab illo immediate procedunt sive mediate, scilicet, quia proxima causa eorum effectuum ab illo primo ente dimanavit.

14. Alia vero sunt mixta adeo perfecta, ut non possint immediate a caelo vel aliis generalibus causis creatis fieri sine proprio ac determinato concursu causae proximae eiusdem rationis; sic enim homo non generatur nisi ab homine et leo a leone et sic de aliis perfectis animalibus, et in quibusdam arboribus et plantis idem accidere videmus; non enim

oritur triticum nisi ex tritico, et in perfectis arboribus idem videtur experiri. In his ergo est multo evidentius procreationem eorum revocandam esse ad aliquem superiorem auctorem, quia nec tota species potuit a seipsa dimanare aut ex seipsa esse, ut supra ostensum est; neque in omnibus his causis visibilibus est sufficiens virtus ad introducendas huiusmodi rerum species in universo. Quod autem harum rerum omnium idem primus sit auctor, sive inter se, sive cum elementis conferantur, constat ex connexione earum inter se, sive ratione materiae, sive in ratione efficientis aut finis. Ita enim sunt elementa constituta, ut ex eis possint commode haec mixta produci, aut nutriri vel conservari, adeo ut a suis etiam naturalibus locis aliquantulum immutata sint in mixtorum commodum et utilitatem. Et inter ipsa mixta quaedam aliis deserviunt in cibum vel alias utilitates et universa fere serviunt homini, propter quem proxime condita esse intelligi potest vel ex ipsis rebus earumque diversis qualitatibus ac variis proprietatibus hominum usibus accommodatissimis, quas proprietates a sua prima conditione receperunt; est ergo signum evidens haec omnia non solum ab eodem auctore gubernari sed etiam condita esse. Quod etiam declarat ipsa universi pulchritudo, ad quam sine dubio tam varia mixtorum procreatio ordinata est et tam ordinate disposita, ut non poterit casu aut fortuito a diversis auctoribus ita fieri, sed ab unico et universali auctore, qui hanc pulcherrimam universi machinam intendebat.

15. *Caelum an animatum et qua anima aliqui crediderint.*— *Quoad caelestia corpora probatur assertio.*— Superest dicendum de corporibus caelestibus, quorum origo obscurior naturaliter esse videtur, eo quod incorruptibilia sint. Unde multi ex gentilibus perspicuum esse crediderunt caelum non habuisse ortum, ut refert Iustinus in responsione ad quintam quaestionem gentibus propositam. Verumtamen quod caelum etiam sit factum ostendi potest imprimis ex imperfectione eius; est enim caelum ens imperfectius homine; cum ergo homo non habeat esse nisi a superiori causa, quomodo existimari potest caelum ex se habere esse? Dices primo non satis constare caelum esse imperfectius homine, nam multi existimarunt esse animatum anima intelligente. Respondetur, de propria animatione per informationem vix fuisse philosophum aliquem qui caelum animatum esse existimaverit; nullum enim vitae indicium aut opus in illo corpore invenimus, nam illuminatio et influentiae omnes naturales actiones sunt; motus autem localis per se solus et maxime non progressivus nullum est vitae indicium, cum ab impetu vel naturali vel extrinseco fieri possit. Qui ergo caelum vivens aut animatum vocarunt, locuti sunt ratione intelligentiae moventis caelum, quae, quia assistit eoque quodammodo utitur ad agendum, secundum quamdam metaphoram anima illius appellata est. Qui vero in sensu magis proprio id asseruerunt, improbabiler locuti sunt. Contra eum nihilominus qui in ea sententia persisteret, non esset efficax ratio facta, sed tunc eodem modo esset de caelo quo de aliis intelligentiis philosophandum, de quibus statim dicam. Atque eodem fere modo occurrendum est, si quis dicat hominem solum ratione animae intellectivae esse superiorem caelo, et de hac non satis constare esse factam; dicendum est enim satis constare intellectivam animam factam esse, tum generali ratione qua id potest de intelligentiis ostendi; nam, cum anima sit minus perfecta quam intelligentiae, si hae factae sunt, multo magis ipsa; tum speciali ratione, quia, cum ipsa sit forma corporis et non tam sit propter se quam propter totum compositum, nec naturaliter existere potest ante corpus, nec habere ex se esse, si ipsum compositum efficienti indiget, ut paulo antea declaravimus.

16. Tandem, dicere potest aliquis, etsi corpus caeleste sit minus perfectum, quoad gradum essendi, esse tamen perfectius in modo, cum incorruptibile sit, ideoque fieri posse ut etiam in perfectione essendi a se superet hominem, licet in essentiali gradu superetur. Respondeo id esse impossibile esseque longe diversam rationem unius et alterius attributi, nam rem esse incorruptibilem provenire potest aut ex carentia contrarii, aut ex conditione materiae vel quadam rei simplicitate; unde haec proprietas non semper indicat summam vel maximam essentialiam perfectionem rei. At vero esse a se et illa singularis necessitas essendi, quae provenit ex independentia ab omni efficienti causa, est manifestum indicium eminentissimae cuiusdam perfectionis non solum in modo, sed etiam in gradu ipsius esse, quia per hanc perfectionem magis distat ens a nihilo seu a non ente quam per quamcumque aliam quae ab hac praescindat. Item, quia tale ens minus habet potentialitatis, quandoquidem nec in potentia obiectiva esse potest. Ac denique tale ens sub alterius dominium non cadit.

Unde singulari ac supremo modo est (ut ita dicam) sui iuris et nulli alteri subiectum. Quae omnia sine dubio longe excellentiorem perfectionem indicant et ideo fieri non potest ut res inferior in gradu entis hanc perfectionem habeat, quam superior attingere non potest.

17. Atque hinc confirmatur haec ratio sumpta ex imperfectione caeli; est enim caelum ens materiale, vel (ut extra omnem opinionem loquamur) corporeum, extensum, quantum, in qua proprietate, scilicet, quantitatis et extensionis, convenientiam habet eiusdem rationis cum inferioribus corporibus estque in potentia passiva, saltem ad motum et aliquas accidentales perfectiones, indigetque motu, saltem ut ad agendum in variis locis applicari possit. Immo impotens est ad ita se movendum et applicandum, nisi ab alio moveatur. Qui ergo credibile est ut a se sit quod et motu indiget et a se illum habere non potest? Tanta ergo perfectio, quanta est esse ens independens et necessarium absque esse in potentia obiectiva, plane repugnat enti habenti tot imperfectiones quot in caelo conspiciuntur. Non est ergo caelum ens improductum, sed factum.

18. Probandum vero ulterius restat (simulque hoc ipsum confirmabitur) habere eundem auctorem sui esse quem elementa ac caetera inferiora corpora habent, quod facile fiet prosequendo et applicando discursum factum de connexionem et proportionem horum corporum inter se. Est enim imprimis evidens corpora caelestia inter se habere summam proportionem et debitam subordinationem, non solum in figura, situ et loco, sed (quod maxime ad rem spectat) in motu etiam et influentia, prout necessarium vel conveniens est ad stabilitatem² et bonum regimen totius universi. Signum est ergo manifestum et omnes caelos fuisse ab eodem auctore conditos et illum non esse alium a conditore totius universi seu ab eo qui elementa et caetera inferiora corpora procreavit. Probatur consequentia quoad priorem consequentis partem, quia intelligi non potest vel hanc caelorum dispositionem et ordinem casu accidisse, vel caelos prius fuisse ab aliquibus privatis agentibus conditos, postea vero fuisse ita dispositos et ordinatos ab aliquo superiori agente qui bonum totius universi procurat. Nam et ipsa pulcherrima et aptissima varietas et dispositio caelorum in magnitudine sicut figura et virtute evidenter enarrat sapientiam conditoris, qui ex intentione alicuius finis et universalis commodi ita illos disposuit, et ipsa stabilitas et natura caelorum satis declarat non post naturam, sed cum ipsa natura accepisse eam dispositionem, praesertim quoad illas quatuor proprietates quas numeravimus, scilicet, magnitudinem, figuram et situm et innatam vim influendi, nam de motu alia est ratio, quia et necessario est posterior, saltem per instans, et magis extrinsecus advenit. Fabricator ergo universi non est fingendus ad modum humanorum artificum, qui res aliunde subsistentes iuxta finem a se praestitutum coordinant et ita rem artificiosam componunt; sed tamquam diversus artifex, qui condendo caelos, eis dedit naturam accommodatam tali dispositioni et ordini quem simul cum illis procreavit.

19. Atque hinc ulterius facile persuadetur altera pars consequentis, scilicet, ob eandem rationem et colligationem illorum superiorum corporum cum inferioribus, necessario fatendum esse eandem esse conditionem omnium. Quod praeterea in hunc modum declaratur: duobus enim aut tribus modis intelligi potest constitutio universi ex caelis et corporibus sublunaribus. Primo, quod caeli iam existentes aut ex se (quod iam improbatum est) aut ab aliquo efficiente, ipsi sua virtute et efficacia condiderint omnia inferiora eaque convenienter aptaverint ad huius inferioris mundi constitutionem et conservationem. Et hic modus est per se incredibilis. Primo, quia hic mundus inferior fieri non potuit nisi per creationem; nullum autem corpus potest habere naturalem vim creandi, ut in superioribus dictum est. Immo, licet fingeremus Deum prius creasse materiam, non potuissent caeli ex illa statim producere omnia elementa ita distincta et disposita, sicut natura eorum vel universi utilitas ac pulchritudo requirit. Cum enim caeli naturaliter agant et, quantum est ex se, eodem modo, si cum eadem propinquitate vel distantia et cum eodem discursu applicentur, non potuissent ex eadem materia ex se aequae indifferente tam varios tamque ordinatos effectus efficere. Est itaque evidens hoc non fuisse opus solius naturae, sed intelligentiae habentis

² stabilitatem, 1960; habilitatem, *ed. Vivès*. Cf. BHF, v. IV, p. 289.

vim eminentissimam et multiplicem quoad efficacitatem et arbitrium operandi iuxta finem intentum. Deinde quia caeli per se soli vix aliquid possunt efficere sine concursu inferiorum corporum; nam et debent praemittere lucem vel aliam influentiam sibi proportionatam, et ad perficiendos effectus semper requirunt aliquam inferiorum causarum cooperationem. Cuius argumentum est quod sol, qui inter omnia astra videtur efficacissimus, minime potest aut segetes procreare sine pluvia et dispositione terrae, aut aliquid simile per se solus efficere. Adde aliquos esse effectus in his inferioribus qui non possunt a caelis fieri sine univocis agentibus, ut supra visum est.

20. Alio tamen modo fingi potest quod caelis iam existentibus et sic dispositis a sua efficiendi causa, aliud agens omnino distinctum effecerit inferiorem orbem illumque disposerit modo convenienti et accommodato, ut ab orbe superiori foveri et gubernari posset. Et hic modus est etiam per se improbabilis, nam, si intelligatur id factum esse quasi ex conventionem et pacto utriusque agentis, id pertinet ad secundam obiectionem statim tractandam; si vero sit sermo (ut in dictis verbis significatur) auctorem caelorum in illis ita creandis ac disponendis non respexisse mente et intentione sua ad commodum et utilitatem inferioris orbis, id est manifeste falsum, ut satis ex dictis constare potest; nam ipsa caelorum dispositio et influentia proclamat illos fuisse conditos *in ministerium cunctis gentibus*, ut Scriptura loquitur. Quod etiam manifestant ordinatissimi motus eorum, qui uniformi quadam difformitate ita sunt mirabiliter distributi, ut ad omnem usum inferiori mundo necessarium deserviant, nimirum, ad temporum varietatem, ad generationes et corruptiones rerum ac denique, *ut sint in signa, et tempora, et dies et annos*. Nec refert quod hi motus additi sint caelis post creationem eorum, et quod (ut est probabile) fiant a motoribus distinctis et inter se et a caelorum conditore, quia nihilominus caeli sunt conditi apti et accommodati ad tales motus, ut declarat eorum figura et influentia; signum ergo est eo respectu et intentione fuisse conditos. Unde, quamvis habeant suos proximos motores, non tamen independentes a primo conditore et gubernatore, et iuxta illius imperium et intentionem moventes, prout ad bonum totius universi et commodum usum inferiorum corporum expedit. Optime igitur ac plane evidenter ex fabrica et constitutione huius universi et colligatione, proportionem ac subordinationem partium eius, illatum est unum esse totius universi auctorem.

Secunda evasio excluditur et vera unitas primi auctoris totius universi ostenditur

21. Sed iam occurrit secunda evasio, nam duobus modis intelligi potest haec unitas; primo per naturalem et simplicem unitatem eiusdem causae; secundo per aggregationem et consensionem plurium. Nos ergo priorem unitatem intendimus; est enim necessaria ad concludendum Deum esse; discursus autem factus, licet ostendat unitatem, non tamen videtur illam ita perfectam demonstrare. Praecipue enim fundatur in hoc, quod totum universum per modum unius adaequati effectus cadere debuit sub intentione unius agentis; hoc autem verum esse potuit, etiamsi concurrerent plura agentia quasi partialia, dummodo per modum unius ad unum effectum adaequatum efficiendum conveniant, sicut plures artifices ad unum aedificium. Ut ergo hanc fictionem excludamus et ex hoc effectu ostendamus veram unitatem primi agentis, imprimis supponere oportet huiusmodi causam necessario debere esse intellectualem, quod et infra a priori ostendetur et ex dictis de fabrica et dispositione universi est evidens et ex uno effectu, homine videlicet, manifeste etiam concluditur ac denique etiam iuxta illam fictionem est imprimis necessarium; nam duae causae partiales cognitione carentes, et maxime si sint diversarum rationum, non possunt per se et ex intentione convenire ad unum adaequatum effectum producendum, nisi alicui superiori causae subordinentur, cuius sint veluti organa aut instrumenta.

22. *Quot absurda sequantur ex assertione plurium causarum huius orbis sine subordinatione.*— Unde ulterius advertendum est duobus modis posse excogitari consensionem illam plurium causarum partialium ad condendum universum. Primo, quod omnes illae sint subordinatae uni superiori causae a qua esse receperint. Et hic sensus, licet falsam et erroneam doctrinam contineat, nihil tamen obstat aut refert ad rem quam nunc tractamus; nam iuxta illum sensum iam admittitur unum tantum increatum ens, a quo caetera processerunt, et totus hic mundus primordialiter ab eo duxit originem, quod satis nobis est ad probandum Deum esse; illud enim primum ens Deum appellamus. An vero immediate per

seipsum mundum produxerit, vel per inferiorem causam sibi subordinatam, unam vel plures, quod in praedicto sensu tangitur, pertinet ad aliam quaestionem de creatione, quam in superioribus tractavimus et iam nunc iterum occurrit. Alio ergo modo intelligi potest, quod plures causae convenerint ad producendum hunc mundum absque subordinatione vel inter se vel ad aliam superiorem, sed cum quadam aequalitate quoad independentiam in suo esse et agere, licet fortasse quoad effectuum productionem una plus concurrerit seu meliores etiam effectus effecerit quam alia. necessario enim dicendum est aliam fecisse caelum, aliam ignem vel aquam, aut alio simili modo. Et hic est sensus illius erroris, qui sola declaratione absque alia impugnatione statim per se apparet improbabilis atque ridiculus, quia frustra et sine fundamento multiplicantur illa principia, et necesse est quodlibet illorum imperfectum esse et insufficiens ad suum effectum, vel alia esse supervacanea et consequenter impossibilia.

23. *Primum.*— *Secundum.*— Argumentor igitur in hunc modum, nam vel unaquaeque ex illis causis requirit consortium aliarum, quia ipsa est impotens absque aliis ad producendum totum universum, aut quia, licet singulae possent producere totum et ex se essent in virtute aequales, nihilominus inter se effectum hunc partiri voluerunt. Si primum dicatur, sequitur primo quamlibet aliarum causarum per se sumptam esse valde imperfectam et limitatam in virtute. Unde sequitur secundo esse etiam impotentem ad eum effectum qui tribuitur; nam talis effectus non potuit nisi per creationem fieri, verbi gratia, quodlibet caelum et quodlibet etiam elementum, quod productionem totalem ac primariam includit; ostensum est autem in superioribus, ad creandum per talem modum principalis causae, requiri virtutem simpliciter infinitam; ostensum etiam est causam habentem virtutem principalem creandi posse creare quicquid creabile est; in dictis autem causis dicitur esse virtus limitata et ad unum vel alium effectum definita; non est ergo illa virtus creativa; ergo neque est sufficiens ad primam universi productionem etiam ex parte, nisi prius supposita fuerit ad actionem eius creatio materiae. Quod si tota materia prius creata fuit ab aliquo agente, cum illa fuit concreata aliqua forma, quia materia non per se fit, sed cum toto quod creatur; ille ergo est primus universi conditor, quem Deum appellamus.

24. *Tertium.*— Tertio sequitur ex illo errore aggregatum ex omnibus illis causis esse finitum virtute, imperfectam sapientia, mutabile variis voluntatibus. Ex quo alterius fit providentiam et gubernationem universi ab illo pendentem non posse non esse valde imperfectam et in multis deficientem valdeque alienam ab infinita sapientia et potentia, quam universi fabrica et gubernatio satis indicat. Sequela declaratur, nam imprimis cum singulae ex illis causis sint finitae virtutis, non potest ex omnibus illis simul sumptis coalescere aliqua infinita virtus, nisi fortasse illae partiales causae dicuntur esse infinita multitudine, quod quidem dici non potest de his quae actu produxerunt res universi; nam, cum hae sint finitae in multitudine, non potest causarum multitudo esse infinita, nisi dicatur plures vel etiam infinitas concurrere simul ad singulas res producendas; quod quam sit absurdum et ridiculum per se constat. Neque esset minus improbabile dicere huiusmodi causas, potentes hoc modo producere res universi, esse infinitas, etiamsi non omnes actu operentur; nam, ut omittam rationes communes quae contra hoc infinitum fieri possunt, item quod gratis et sine fundamento fingitur, si ex nulla operatione colligi potest; item quod nihil deservit illa infinita multitudo ad condendum universum, prout factum est, siquidem non tota illa ad ipsum concurrat; praeter haec (inquam) omnia, non est in toto illo definito aggregato causarum vis agendi infinita et ex omni parte perfecta, quia haec perfectio magis consistit in intensione quam in multitudine.

25. Deinde potest similis discursus fieri de sapientia, quae est notissima perfectio rei intellectualis et commensurata perfectioni essendi; si autem virtus limitata est et imperfecta, etiam essentia; ergo etiam sapientia. Unde posset facile de huiusmodi causis partialibus existimari quamlibet earum multa ignorare, et praesertim futura quae pendent ex aliorum voluntatibus; qualis ergo posset esse providentia ab huiusmodi causis proveniens, etiamsi fingantur omnes simul inter se consulere et sese mutuo iuvare et altera alterius

imperfectionem et imbecillitatem supplere? Quid dicam de earum voluntatibus? Essent enim plane mutabiles, cum essent finitae; facile ergo possent inter se dissentire et una agere praeter aut contra voluntatem alterius. Unde recte ad rem de qua agimus dixit Iustinus Martyr, oratione exhortatoria ad Gentes, principatum plurium bellis et dissidiis esse expositum, unius vero imperium esse ab his incommodis liberum. Et in eandem sententiam dixit Athanasius in oratione contra idola: *Ubi princeps non est, ibi disturbatio nascitur; unde concluditur quod multitudo deorum nullitas est deorum.* Et Cyprianus, lib. de Idolorum vanit.: *Ad divinum (inquit) imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quomodo unquam regni societas aut cum fide coepit, aut sine cruore desiit?* Et Plato, in Politico, ultra medium, multorum administrationem omnibus in rebus debilem et infirmam esse dixit. Propter quod ex Aristotelis VIII Ethic., c. 10, et omnium philosophorum sententia, monarchicum regimen caeteris omnibus praefertur. Propter quod merito idem Arist., lib. XII suae Metaph., ita concludit: *Entia nolunt male gubernari. Non est bonum pluralitas principatum. Unus ergo princeps.* Esset igitur imperfecta valde universi gubernatio et providentia, si ex multis capitibus multisque voluntatibus finitis et mutabilibus penderet sine subordinatione ad supremam quamdam potentiam, summam sapientiam et voluntatem immutabilem ac summe bonam.

26. Adde quod res universi ita sunt inter se dispositae et connexae, ut aliae aliis omnino indigeant vel ad suam conservationem, vel ad suas actiones peragendas; omnes etiam intendunt totius universi integritatem et conservationem, ut propria commoda interdum deserant propter illam tuendam, ut aqua ascendit ad replendum vacuum, et terra praeter suam naturalem conditionem altiozem locum occupat quam aqua, ut est magis recepta sententia. Quod si (ut alii volunt) aqua simpliciter eminet, illud est mirabilius, quod semper continet tumentes fluctus suos, ne terrae pulchritudinem omnesque eius habitatores obruat. Quae ergo ex illis partialibus causis erit sufficiens ad suum proprium effectum tuendum ac conservandum? Nulla sane. Sed oporteret mixtorum vel animalium auctorem rogare aquarum dominum ut ipsas contineat, ne suos effectus destruant; et ad hunc modum unaquaeque postularet auxilium alterius, ut suum effectum tueri aut conservari posset. Atque similia incommoda et absurda excogitari facile possunt, quia revera id quod ex multis imperfectis coalescit non potest non esse imperfectum. Igitur tam mirabilis structura et diversarum rerum mirabilis compositio et ordo sine uno supremo architecto concipi non potest.

27. Quod si quis alteram partem dilemmatis supra positi eligat et dicat esse quidem plura prima principia rerum universi, singula tamen per se sufficientia ad totum gubernandum et virtute ac perfectione aequalia, etc., contra hoc imprimis est quod sine fundamento dicitur huiusmodi causas divisisse inter se universi productionem per partes; nam ex quo effectu id colligitur? vel, si non colligitur, quis hoc revelavit? Rursus rationes factae absolute concludunt esse necessariam unam adaequatam causam per se intendentem totum universum eiusque commodis attendentem, et non sufficere causas partiales, sive tales sint ex impotentia, sive ex voluntate. Praeterea contra eum qui hoc fingeret sufficiens ratio esse deberet quod superflue et sine rationabili motivo tot principia introduceret. Nam, si unaquaeque ex illis causis sufficiens ponitur ad producendum et gubernandum totum universum prout nunc est et secundum omnem perfectionem quae in eo desiderari potest, quid est cur plures huiusmodi primae causae esse finguntur? aut ex quo effectu talis multitudo inveniri aut credi potest? Fortasse quis respondeat talem multitudinem non poni propter effectus, quia ad talem ac tantum effectum sit necessaria, sed quia per se pertinet ad rerum perfectionem ut res adeo perfectae multiplicentur. Sed contra, nam potius unitas et singularitas illius naturae pertinet maxime ad perfectionem eius et aliorum. Quod ex professo probandum est infra tractando de unitate Dei, et attingetur etiam in posteriori puncto huius sectionis. Et nunc declaratur breviter, prosequendo considerationem illius primi entis sub ratione causae et secundum habitudinem ad hunc effectum adaequatum, qui est totum universum, in qua consideratione et ratione nunc insistimus. Igitur si hoc universum haberet plura prima principia, nullum illorum haberet perfectum dominium in totum universum et consequenter nullum eorum posset perfecte illud gubernare; nam, si unum eorum vellet aliquid corrumpere vel annihilare, altero nolente non posset, quia ab illo solo posset sufficienter conservari. Et similiter, si unum eorum vellet aut ventos aut pluvias excitare,

altero resistente non posset, quia essent ut minimum aequalis virtutis, et sic de aliis; igitur ad perfectionem talis causae, ut causa est et sui effectus domina, et ad perfectam eiusdem effectus gubernationem spectat ut tales causae inter se aequales non multiplicentur. Hinc Aristoteles XII librum suae Metaph. recte conclusit verbis paulo antea citatis. Hinc etiam est illud vulgatum Homeri, lib. II Illiados: *Multos imperitare malum est: rex unicus esto.*

28. Unde recte Lactantius, lib. I de Falsa religione, c. 3, primum improbat multitudinem principum et gubernatorum universi qui inter se partiantur officia, quia necesse est eos imbecilles esse, *siquidem singuli sine auxilio reliquorum tantae molis gubernaculum sustinere non possent.* Deinde probat non posse plures tales esse qualem *nos volumus unum, quia singulorum potestas* (inquit) *progredi longius non valebit, occurrentibus sibi potestatibus caeterorum; necesse est enim ut suos quisque limites aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat;* et Hieronymus, epist. 4 ad Rusticum, variis exemplis, tam naturalibus quam politicis, ostendit non posse regnum duos capere et potestatem impatientem esse consortis.

29. Solum posset quis excogitare et dicere hoc esse verum in his qui possunt habere repugnantes voluntates; hos autem mundi gubernatores aut procreatores habere illas omnino concordantes. Qui autem sic existimat, ut perfectum dominatum aut regimen universi tueatur, cur non potius unam tantum voluntatem intelligat, a qua omnia pendeant et gubernentur? Nam, ut recte dixit D. Thom., I, q. 103, a. 3: *Illud quod per se unum est potest esse causa unitatis convenientius quam multi uniti, unde multitudo melius gubernatur per unum quam per plures.* Deinde aut illae voluntates essent concordantes ex necessitate naturae aut ex libera consensione. Primum intelligi non potest, nisi voluntates illae careant libertate et semper ex necessitate naturae operentur, quod de primo principio sentiri non potest, ut infra ostendam. Assumptum vero patet, quia, si utraque voluntas est libera et neutra in alteram efficaciam habet, sed utraque est absoluta et independens, qua necessitate naturae fieri potest ut quod una vult velit altera? Multo vero minus id esse potest certum et infallibile per liberam consensionem, quia non est maior ratio cur una alteri consentiat, quam e converso; neque cur una incipiat et altera obsequatur; erit ergo veluti casu eveniens talis concordia et eadem ratione posset saepe intervenire discordia.

Occurritur tertiae obiectioni et agitur de causa efficienti intelligentiarum

30. Quae hactenus diximus, evidenter (ut existimo) procedunt de illo primo ente, quod est causa huius universi visibilis quod nos experimur, et idcirco facile possumus ex illo philosophari et discurrere; sed tunc occurrit tertia obiectio, quia ex hoc effectu et unitate universi probare non possumus intelligentias et res spirituales non habere esse a se, aut esse creatas ab eodem auctore a quo universum factum est. Quia ex effectibus universi visibilis ostendere non possumus intelligentias aut factas esse, aut habere aliquam connexionem cum caeteris rebus universi, ratione cuius concludatur ab eodem auctore factas esse a quo universum seu corpora caelestia. Accedit quod ob hanc causam nonnulli ex philosophis senserunt intelligentias esse per se entia necessaria et a nullo fuisse productas, quam sententiam multi et Aristoteli et Commentatori attribuunt, ut Greg., In II, dist. 1, a. 1, qui tamen non aliter de intelligentiis quam de caelis senserunt, ut dicemus.

31. Ad hanc difficultatem dicendum est aliud esse quaerere absolute et simpliciter an intelligentiae sint entia ex se necessaria et dependentia ab alio in suo esse et quid absolute possit circa hoc demonstrari ratione naturali, aliud vero esse inquirere quid ex effectibus quos in universo experimur possit circa hoc immediate colligi; et haec quaestio posterior tantum est quae ad efficaciam praesentis rationis spectat. Ubi primum inquirendum esset an ex effectibus naturalibus possimus cognoscere esse aliquas substantias separatas vel superiores rebus omnibus sensibilibus praeter unam primam, quam necessariam esse ostendimus ad huius mundi visibilis productionem et gubernationem, et deinde unde sint seu quam originem habeant. Etenim, si nulli sunt effectus in natura ex quibus tales substantiae cognoscantur, non poterit ex effectibus immediate elici an sint productae vel

improductae. Demus enim esse aliquas substantias huiusmodi, quae nullam in corporibus operationem habeant quam nos experiamur, quo modo ergo poterimus nos ex effectibus immediate elicere an tales substantiae sint ab una prima substantia necne, et an sint aequales vel inferiores? Adde semper *immediate*, quia ex proprietatibus Dei quas ex effectibus eius elicimus, possumus nos postea ratiocinari an tales proprietates sint ita propriae unius substantiae, ut sint incommunicabiles aliis, et hoc modo mediate quidem ex effectibus, proxime autem a priori demonstrari fortasse potest, si sunt aliae intelligentiae praeter primam, illas esse effective a prima illamque solam esse a se, de quo dicemus in sequenti sectione.

32. Igitur generalis quaestio an tales substantiae sint, postea ex professo tractanda est in propria disputatione quam de illis instituemus; nunc breviter dico ex solis effectibus quos nos experimur non satis evidentem ostendi illas esse; quod si hoc aliquo medio metaphysico probandum est, potius erit ex causa earum quam ex effectu; atque ita eo modo quo demonstratur eas esse, simul demonstratur habere esse receptum a primo ente. Rursus assero ex effectu seu motu physico fieri aliquam coniecturam quod huiusmodi substantiae sint in rerum natura, eo quod moveant caelestes orbis; illam tamen solum esse probabilem rationem, non demonstrationem, ut infra ostendam. Tandem dico, eo modo quo possunt hae substantiae ex effectibus investigari, non cognosci ut ex se existentes, sed ut habentes originem effective ab eadem prima causa quae universum produxit. Et hoc modo est probabile Aristotelem et alios philosophos cognovisse intelligentias esse effective a Deo. Ita enim sensisse Aristotelem indicat D. Thom., In II, dist. 1, q. 1, et lib. VIII Phys., et XII Metaph.; et Scotus In II, dist. 2, et Quodl., VII, circa finem; probantque ex professo Soncinas, XII Metaph., q. 16; Iavel., q. 28; Caiet., de Ente et essent., c. 5, q. io, ubi magis directe probat hanc fuisse sententiam Commentatoris. Iavellus autem existimat potius Commentatorem in hoc errasse et diversum ab Aristotele sensisse, quod non multum refert; ex discursu tamen et ratione quam statim subiiciemus, fortasse constabit quid horum verius sit. Avicenna etiam, IX suae Metaph., c. 4, expresse ponit omnia, tam corporalia quam immaterialia, manasse a primo ente, non tamen immediate, sed primae intelligentiam fluxisse immediate a Deo, et a prima intelligentia manasse secundam, et sic usque ad ultimam, a qua universum immediate factum est, quam doctrinam constat esse platoniam, et fere eadem habetur nomine Aristotelis, in lib. III de Secretiore parte divinae Sap., c. 2. Ille tamen modus emanationis sicut omnino falsus est, ut ex dictis superius de creatione facile constat, ita etiam nullum habet indicium in omnibus effectibus aut motibus, quos in caelis vel elementis aut in nobis ipsis experimur, et ideo omittenda nunc est illa doctrina, de qua iam supra dictum saepe est et aliquid in sequentibus dicemus.

33. Probatur ergo assertio posita, quia in universo nullus est effectus aut motus ex quo colligere possimus intelligentias esse, praeter motus caelorum; sed hic effectus eadem certitudine aut coniectura vel probabilitate qua indicat intelligentias esse, indicat eas ut subordinatas atque adeo ut effectas ab eodem universi auctore; ergo. Maior constat, tum ex Arist., VIII Phys., et XII Metaph., ubi ex motu caeli ascendit ad intelligentiarum contemplationem, neque alibi unquam adinvenit aliam viam ostendendi esse in mundo hoc genus entium, et eum fere imitati sunt posteriores philosophi; tum etiam quia, discurrendo per omnes effectus universi, nullus est ad quem necessarium sit hoc genus entium. Nam, ad productionem totius universi, tam quoad simplicita corpora quam quoad species mixtorum perfectas, sufficit virtus primi auctoris; ad alterationes vero, generationes et corruptiones et elementorum mutationes, sufficit virtus causarum secundarum proximarum et universalium seu caelestium, cum generali concursu primae causae. Ergo si in re aliqua possunt hi effectus pendere ab intelligentiis, solum est in quantum pendent a motu caeli et eo mediante a motore caeli.

34. Solum videntur esse quidem effectus quos in seipsis homines experiuntur possuntque dici morales potius quam physici, quia non pertinent neque ordinantur ad physicas generationes et alterationes quae in universo fiunt, sed ad mores hominum. Huiusmodi autem sunt interiores locutiones vel motiones quibus ad bonum vel malum inducimur, quas ab aliqua superiori causa vel spiritu provenire manifesta fere experientia

notum est, et saepe etiam contingit huiusmodi locutiones vel apparitiones esse visibiles, de quibus etiam apud philosophos multa inveniuntur, qui hos spiritus interdum genios, interdum daemones et deos appellant. Verumtamen hic effectus vel non satis ostendit esse superiores spiritus distinctos ab animis hominum et a causa prima, vel, si illos indicat, simul indicat eos esse creatos. Primum enim, non est omnino evidens hos interiores motus vel locutiones ab extrinseco agente intellectuali proxime provenire et non potius ab interna vi ipsius animi, mediis obiectis quae occurrunt. Deinde, quamvis demus tales esse interdum huiusmodi motus vel taliter fieri ut, si recte perpendantur, satis ex eis intelligi possit ab extrinseco spiritu provenire, nihilominus, si effectus est bonus, potest esse immediate a Deo, et ita frequenter accidit in internis motibus et locutionibus; nam, quod hae interdum proveniant a bonis angelis, magis doctrina revelata quam experientia nobis constat. Quod si aliquibus philosophis hoc innotuit, fortasse aliqua traditione aut communicatione cum fidelibus eorum temporum, verbi gratia, hebraeis, id fuerunt assecuti, fortasse ex sufficienti revelatione ipsorummet angelorum. Quae cognitio pertinet ad disciplinam et fidem quamdam humanam potius quam ad inventionem et scientiam ex effectibus, de qua nunc agimus. Si vero effectus est malus seu inducens ad malum morale vel ad deceptionem, sic non potest esse immediate a Deo, qui summe bonus est, non tamen est evidens non posse esse ab spiritibus humanis separatis. Et, licet demus interdum talem esse effectum ut satis ostendat esse a superiori et efficaciori spiritu, tamen simul indicat illum spiritum esse creatum, nam, cum malus sit, mutabilis erit et a bono deficiens, quia malum nihil est nisi defectus boni, ut supra ostendimus; nihil autem est mutabile et defectibile, nisi quod creatum est; sunt ergo spiritus creati. Ex ipsa item malitia talium spirituum potest fieri optima deductio, quam saepe indicat Augustinus agens contra Manichaeos; nam, si isti spiritus mali efficiuntur deficiendo a bono, hoc ipsum indicat bonam eorum naturam; non enim esset illis malum a bono deficere, nisi ipsa natura bona esset; non autem potest esse summum bonum, alioqui non posset a bono declinare; ergo est bonum per participationem; ergo est effective a summo bono. Omisso igitur hoc morali effectui, qui ad physicam vel metaphysicam considerationem non spectat, ex effectibus naturalibus nullus est qui ad aliquam intelligentiarum cognitionem nos inducat, nisi caeli motus.

35. Superest probanda altera propositio assumpta, videlicet, sicut ex hoc effectui colligimus intelligentias esse, ita etiam colligendum esse eas esse a conditore universi. Primo, quia non minus pertinent ad constitutionem huius universi quam caeterae res quibus constat, quandoquidem sine actione earum neque mundus hic naturaliter conservari posset, neque in eo esse possent generationes et corruptiones; ergo a quo est totum, est haec etiam pars universi. Secundo, quia intelligentia movens caelum ita movet sicut ad bonum universi expedit, et propter hunc finem in ea motione perpetuo et sine variatione perseverat; ergo signum est ab eodem conditore esse ad hunc finem procreatam et ad hoc munus destinatam. Rursus hoc etiam est signum intelligentiam hanc movere propter finem intentum ab auctore universi, et consequenter movere propter ipsummet auctorem universi, id est, vel ut eius imperio obsequatur, vel ut ei ministret seu cooperetur ad consequendum finem ab ipso intentum, vel ei in agendo et benefaciendo assimiletur; ergo signum est hanc intelligentiam esse subordinatam ipsi primae causae et ab ea pendere et consequenter ab illa factam esse. Atque hunc discursum significavit Philos., XII Metaph., text. 36, cum dixit unum esse motorem immobilem, a quo omnes aliae intelligentiae pendent, quia omnes pertinent ad ordinem universi atque ita omnes moventur a primo motore, saltem ut a fine appetibili, ipse autem est movens immobile.

36. Dices hinc solum haberi caeteras intelligentias respicere primam ut finem, non vero ut efficientem. Respondetur ex causa finali colligi efficientem, quia quidquid habet finalem causam, etiam efficientem habet, ut in superioribus dictum est et infra iterum occurret. Deinde dicitur, iuxta discursum quem in tota hac ratione prosecuti sumus, ex connexione harum intelligentiarum cum universo colligi emanationem earum ab eodem auctore a quo manavit universum. Non est enim existimandum auctorem universi non potuisse illud condere integrum et omnibus suis causis absolutum, inter quas hae

intelligentiae obtinent locum valde praecipuum. Neque etiam est verisimile, post caelos conditos, aliunde quasi evocasse ministros quibus ad illos movendos uteretur, et non potius propria vi et facultate eos de non esse ad esse sicut caelos ipsos perduxisse, cum non sit in uno maior quam in altero difficultas; denique, quia, si intelligentiae essent entia tam necessaria ex se sicut Deus, non essent sub dominio eius et consequenter nec subderentur imperio eius; quo modo ergo posset Deus efficaciter eis uti ad ministerium universo necessarium? Igitur ex huiusmodi ministerio recte colligitur has intelligentias esse creaturas auctori universi subiectas et ab eo productas.

Respondetur quartae obiectioni

37. Quarta obiectio erat, quia praeter hoc universum existimari potest esse aliud factum ab alio primo ente non facto. Cui responderet fortasse Philosophus impossibile esse dari aliud universum, propter rationes quas habet in I de Caelo, c. 8 et 9; verumtamen illae rationes nullius momenti esse debent apud philosophum christianum; non est enim dubium quin potuerit Deus plures mundos efficere, quos si fecisset, in eis clare deficerent omnes Aristotelis coniecturae, quibus concludere vult vel in hoc universo esse totam materiam ex qua possint simplicia aut mixta corpora constare, vel non posse elementa huius universi quiescere in suis locis manere, si aliud universum existeret. Nihil tamen efficit, nam imprimis posset esse aliud universum constans ex corporibus simplicibus specie diversis, vel quoad species seu formae, vel etiam (quod minus certum est) quoad genus physicum seu materiam primam. Deinde, quamvis non constet esse aliam materiam praeter eam quae est in hoc universo, quia nullum nobis est indicium alterius materiae, ideoque nullus philosophus possit affirmare illam esse, re tamen vera et (ut sic dicam) positive nullum est medium ad demonstrandum totam materiam rerum corporalium quae est in rerum natura esse in hoc universo. Tandem, quod attinet ad loca vel motus elementorum, cum haec sumenda sint ex naturali ordine ipsorum corporum inter se, corpora uniuscuiusque mundi (si duo essent) in suis locis quiescere manerent et ad salvandum inter se debitum ordinem naturaliter moverentur; corpora vero distinctorum mundorum non haberent inter se ordinem et ideo neutrum appeteret sub alio vel supra aliud esse. Dicendum est ergo quod is qui ad vitandam vim rationis factae alium orbem esse confingeret, nihil sane diceret impossibile seu implicans contradictionem; temere autem (ut omittam errorem contra fidem) affirmaret id quod nulla ratione vel coniectura in suspicionem venire potest, et ideo evasionem illam non esse philosophicam. Fateor tamen ex hac et praecedenti obiectione convinci discursum factum ad probandum tantum esse unum ens improductum et reliqua omnia entia ab illo facta esse non concludere absolute de omnibus entibus, sed de illis tantum quae in humanam cognitionem per discursum seu philosophiam naturalem cadere possunt; et ideo, ut ratio universe concludat, necessario adhibenda est ostensio a priori, quam secundo loco promisimus et in sequenti sectione persequemur.

SECTIO III

UTRUM ALIQUO MODO POSSIT A PRIORI DEMONSTRARI DEUM ESSE

1. Ut de altero modo probandi propositam veritatem dicamus, supponendum est, simpliciter loquendo, non posse demonstrari a priori Deum esse, quia neque Deus habet causam sui esse per quam a priori demonstratur, neque si haberet, ita exacte et perfecte a nobis cognoscitur Deus, ut ex propriis principiis (ut sic dicam) illum assequamur. Quo sensu dixit Dionysius, c. 7, de Divinis nominibus, nos non posse Deum ex propria natura cognoscere. Quamquam vero hoc ita sit, nihilominus, postquam a posteriori aliquid de Deo demonstratum est, possumus ex uno attributo demonstrare a priori aliud, ut si ex immensitate, verbi gratia. concludamus localem immutabilitatem; suppono enim ad ratiocinandum a priori modo humano sufficere distinctionem rationis inter attributa.

Resolutio quaestionis

2. Ad hunc ergo modum dicendum est, demonstrato a posteriori Deum esse ens necessarium et a se, ex hoc attributo posse a priori demonstrari praeter illud non posse esse aliud ens necessarium et a se, et consequenter demonstrari Deum esse. Dices: ergo ex

quidditate Dei cognita demonstratur Deum esse, quia quidditas Dei est quod sit ens necessarium et a se; hoc autem plane repugnat, quia quaestio *quid est* supponit quaestionem *an est*, ut recte ad hoc propositum notavit D. Thomas, I, q. 2, a. 2, ad 2. Respondeo, formaliter ac proprie loquendo, non demonstrari esse Dei per quidditatem Dei ut sic, quod recte argumentum probat, sed ex quodam attributo quod reipsa est essentia Dei, a nobis autem abstractius concipitur ut modus entis non causati, colligi aliud attributum et ita concludi illud ens esse Deum. Unde ad concludendum hoc modo esse Deum sub ratione Dei supponitur esse probatum dari ens quoddam per se necessarium, nimirum ex effectibus eius et ex negatione processus in infinitum. Atque ita, quod primum de hoc ente probatur, est esse; deinde esse ab intrinseco necessarium; hinc esse unicum in tali ratione ac modo essendi, ideoque esse Deum. Atque in hunc modum prius aliquo modo definitur quaestio *an est* quam *quid est*. Quamquam, ut supra dicebam, in Deo non possunt omnino seiungi hae quaestiones, eo quod et esse Dei sit quidditas Dei et proprietates illius esse, quibus ostendi potest illud esse proprium Dei, constituunt (ut ita loquamur) ipsam quidditatem et essentiam Dei.

Cur ens per se necessarium non possit esse nisi unum. Ostensio prima

3. Est autem difficile, ex eo quod datur unum ens necessarium a se et per se, efficaciter deducere non posse habere aliud simile in ea proprietate. Soncinas, XII Metaph., q. 17, id probat hac ratione, quia esse convenit per se primo enti improducto; sed non potest per se primo convenire duobus; ergo non potest esse nisi unum ens improductum. Maior videtur per se nota, quia ens improductum non habet esse per accidens sed essentialiter, neque habet esse per aliud, cum sit omnino independens; ergo esse illi convenit per se primo. Minor autem patet, quia illud dicitur convenire alicui per se primo quod ei convenit adaequate, ita ut semper ac per se conveniat et nulli alteri nisi illi, vel ratione illius aut mediante illo. Unde, I Poster., text. 11, praedicatum per se primo conveniens universale vocatur, quia non per aliud et adaequate convenit. Hic discursus sumptus est ex D. Thom., II cont. Gent., c. 15, licet diversis terminis ipse utatur dicens esse convenire Deo secundum quod ipsum; res tamen eadem est, ut constat ex Aristotele, loco citato.

4. Videtur tamen imprimis in hac ratione peti principium; cum enim dicitur esse convenire Deo per se primo, illa particula “primo” sumi potest aut negative aut positive; priori modo sensus est Deo ita convenire esse, ut nulli alteri prius conveniat. Et hoc modo est per se evidens propositio, supposito quod Deus sit suum esse per essentiam, et in hoc tantum sensu probatur illa propositio ratione facta, scilicet, quod Deus habet esse non per accidens neque per aliud. Tamen, in hoc sensu non sufficit illud principium ad inferendum nullum aliud ens habere esse ex se, quia, etsi non prius, tamen aequae primo posset habere esse. Posteriori ergo modo accipiendum est illud principium et sensus erit Deo convenire esse prius quam omni alio enti, ita ut nulli conveniat aequae primo. Et hoc modo petitur principium in illa ratione; hoc enim ipsum est quod inquirimus; nec propositio illa in eo sensu satis probatur superiori discursu. Nam, ex eo quod Deo conveniat esse non per accidens neque per aliud, ad summum inferri potest nulli alteri convenire prius quam ipsi, non vero quod ei prius conveniat quam caeteris. Dicitur fortasse principium illud assumi in priori sensu; in altera vero propositione subsumi et probari id quod convenit alicui per se primo hoc modo non posse alteri convenire nisi per ipsum.

5. Contra hoc vero obiicitur secundo ac praecipue, quia in omnibus illis terminis, scilicet, convenire per se primo ac per aliud, videtur committi magna aequivocatio. Duobus enim modis potest aliquid convenire multis per aliud prius: uno modo realiter et per veram causalitatem effectivam, ut lucere, exempli causa, dici potest convenire per se primo soli inter omnia astra; alio modo, secundum rationem tantum absque physica causalitate, sed metaphysica tantum ratione, quo modo risibile convenit per se primo homini, et per ipsum Petro et Paulo. Si ergo in praesenti propositio illa subsumpta sumatur hoc posteriori modo, ut revera sumitur ab Aristotele in Posterioribus, est quidem vera et recte probatur ratione ibi facta, non tamen est ad rem, quia hic inquirimus emanationem effectivam unius ab alio,

unde in proportionali sensu negari posset prior propositio, ut iam dicam. Si autem illa propositio sumatur in priori sensu, falsa invenietur, ut patet in dicto exemplo de homine, vel in illo de triangulo quod Aristoteles affert; nam, licet habere tres angulos aequales duobus rectis per se primo conveniat triangulo, non convenit per illum effective isoscheli. Atque ita, qui crederet esse duo entia improducta, diceret quidem secundum rem utriusque convenire per se primo esse, quia neutri per alterum neque utriusque per aliud effective, et hoc modo non esse inconveniens ut idem praedicatum duabus rebus conveniat per se primo, quia non est necessarium ut tale praedicatum sit universale vel adaequatum respectu omnium et singulorum, quibus dicto modo per se primo convenit. Secundum rationem autem negaret, qui sic opinaretur, quod esse conveniat per se primo Deo ut Deus est, seu ut tale ens est, sed enti improducto ut sic, cuius ratio (posita illa hypothesi) secundum intellectum abstraheret ab hoc vel illo ente improducto, et per illum secundum eandem distinctionem rationis conveniret esse huic vel enti improducto. Unde, cum in illo discursu dicitur Deo non convenire esse per aliud, si intelligatur, id est, per causam efficientem, verum est et recte probatur ex eo quod est ens improductum; si vero intelligatur, id est, non per aliam rationem abstractiorem secundum praecisionem intellectus, sic negabitur illa propositio ab eo qui posuerit duo entia improducta; nec in eo sensu probari potest ex discursu facto.

6. Et declaratur amplius difficultas; nam, ut ratio aequaliter et sine aequivocatione procedat, loquendum est de esse et ente, seu eo quod est, cum proportione. Aut ergo est sermo de tali determinato esse quod est in re, aut de esse ut sic secundum rationem abstracto. Priori modo verum est hoc esse particulare quod est in Deo per se primo convenire Deo ut Deus est, et adaequate convenire et formaliter in nullo esse nisi in ipso, seu in eo supposito quod est Deus, participative autem in nullo esse nisi per ipsum. Ex hoc autem inferri non potest efficaciter nullum aliud esse posse alteri enti convenire per se primo; nam potest cogitari aliud realiter distinctum ab esse Dei et non participatum ab ipso. Neque apparet quomodo ex dicto discursu hoc probetur impossibile. Si vero sit sermo de esse ut sic et abstracto secundum rationem, sic negabitur subiectum seu quasi subiectum eius, cui adaequate comparatur ac per se primo convenit posterioristice, esse hoc ens singulare quod appellatur Deus, quia non est necesse ut communis ratio per se primo dicatur de re singulari. Unde, si esse abstractissime sumatur ut est analogum quoddam ad esse improductum et productum, non videtur per se primo convenire Deo, aut enti improducto, sed enti ut sic, ut est etiam quoddam analogum ad ens per essentiam et participatum. Si autem minus abstracte sumatur esse pro esse improducto, sic iam dicitur esse quid commune secundum rationem, et ideo non comparari per se primo et adaequate ad hoc ens quod est hic Deus, sed ad ens improductum, quod etiam ponitur esse commune secundum rationem ad plura entia improducta, immo et univocum, si consequenter procedatur iuxta illam hypothesim. Quae, licet sit falsa et similiter falsa sint quae ad illam consequuntur, tamen hoc ipsum non videtur posse convinci illo discursu cuius efficacitatem inquirimus.

7. Dicitur forte in ea ratione supponi ens esse analogum, et ideo ipsum esse non posse reduci ad rationem communem cui per se primo conveniat, sed ad rem aliquam singularem, et inde consequenter inferri non posse per illam convenire aliis formaliter et secundum rationem, ideoque recte concludi convenire per illam effective. Item dici potest (quod fere in idem redit) rationem illam supponere in Deo non posse abstrahi rationem quasi genericam et specificam communem et particularem, et ideo perinde esse quod aliquid conveniat Deo ut tale ens est, vel ut ens improductum est. Verumtamen, haec responsio non videtur efficaciam praebere rationi factae nec satisfacere duplici ex causa. Prior est quia (ut omittam id quod dicitur de analogia entis esse sub opinione, quod satis est ad infirmandam vim demonstrationis) ipsa analogia entis recte declarata supponit emanationem et dependentiam omnium entium a Deo, ut patet ex superius dictis de analogia entis ad Deum et creaturas; ergo, si praedicta ratio supponit analogiam entis respectu Dei et omnium aliorum quae habent esse, supponit quod probandum est, scilicet, nihil habere esse nisi per dependentiam a Deo. Altera causa est quia, etiam posita analogia, non probatur ex analogia sequi emanationem, sed solum inaequalitatem. Unde dici facile posset, licet esse secundum principale ac primarium significatum eius per se primo conveniat soli Deo, tamen secundum rationem aliquam minus principalem convenire aliis entibus improductis, quia non est

necesse ut in analogis secundarium significatum effective manet a primario. Denique, quia, licet ens sit analogum respectu entis increati et creati, vel substantiae et accidentis, nihilominus responderi posset esse univocum ad plures substantias improductas, sicut de facto revera est univocum ad substantias creatas inter se tantum comparatas. Unde quod dicebatur, in Deo scilicet non esse rationem communem nec particularem, si intelligatur de ratione communi analogica et abstrahibili secundum rationem nostram, falsum est. Si vero de ratione univoca, licet in re verum sit, tamen fortasse negaretur ab eo qui poneret plura entia improducta, et ideo non est supponendum in praedicta ratione, ne petatur principium.

Secunda ratio cur entia per essentiam non possint esse plura

8. Ad haec omnia responderi potest addendo rationem aliam ex D. Thom., I cont. Gent., c. 42, ratione 7, ubi sic argumentatur: *Si sint duo quorum utrumque necesse est esse, oportet quod convenient in intentione necessitatis essendi; oportet igitur quod distinguantur per aliquid quod additur vel utrique vel alteri, et sic oportet vel alterum vel utrumque esse compositum; nullum autem compositum est necesse esse per seipsum.* Atque ita concludit non posse esse plura quorum utrumque sit necesse esse. Hic autem discursus etiam est valde difficilis; nam, si quid probaret, etiam convinceret non dari unum conceptum entis vel substantiae communem Deo et creaturis. Item totus ille discursus applicari potest ad tres divinas personas, quatenus in ratione personae conveniunt; nam simili argumento concludi posset eas fore compositas ex communi intentione personae et aliquo addito in quo distinguantur. Quod si, non obstante numero trium personarum, quispiam negaverit dari intentionem personae communem illis, eadem ratione, licet admittantur plura entia improducta, negabitur intentio entis necessarii communis illis. Vel e contrario, si (quod probabilius est) intelliguntur divinae personae convenire in communi ratione personae et distingui in propriis absque compositione quae deroget simplicitati earum, quia illa communitas solum est per abstractionem et praecisionem mentis, et determinatio non est per propriam compositionem etiam rationis, sed per simplicem modificationem quasi transcendentalem, ita eodem modo dici posset de duobus entibus improductis, quatenus convenirent in communi ratione entis necessarii et distinguerentur in propriis entitatibus. Immo licet admitteretur vel utrumque vel alterum illorum entium esse proprie compositum compositione rationis, non videtur talis compositio formaliter repugnare cum necessitate essendi, quia non includit propriam potentialitatem realem neque dissolubilitatem realem eorum ex quibus fit talis compositio. Nam, cum in re non distinguantur sed sola ratione, non sunt in re proprie unita sed unum, unde neque in re sunt separabilia, sed sola mente praescindi possunt, quod non repugnat necessitati essendi. Atque hoc modo et praedicto exemplo convenientiae et distinctionis divinarum personarum videntur enervari multae rationes quae in hac materia fieri solent et tanguntur a D. Thom., in praedictis locis et in multis aliis I et II lib. cont. Gent., quae, licet valde subtiles sint et metaphysicae et aptae ad persuadendum intellectum bene dispositum, sunt tamen difficiles ad convincendum protervum et repugnantem.

Tertia ratio ad idem

9. Huiusmodi etiam esse videtur illa ratio quam decimo loco, in c. 42, lib. I cont. Gent., ponit idem S. Doctor, scilicet: *Ens quod per se est necessarium habet necessitatem essendi in quantum est hoc singulare; ergo impossibile est entia per se necessaria esse plura; ergo non possunt esse plura entia improducta; ergo quidquid est, ab uno ente improducto trahit originem.* Consequentia prima patet, quia singularitas rei non est communicabilis alteri; et ideo, quod convenit alicui quatenus est hoc singulare signatum, non est multiplicabile. Reliquae autem illationes per se notae sunt. Antecedens vero probatur quia, si ens necessarium non habet necessitatem essendi quatenus est hoc singulare individuum, ergo haec singularitas non est per se necessaria enti necessario ut sic; ergo ex aliquo alio dependet, aut aliunde provenit. Hoc autem involvit repugnantiam; nam ens per se necessarium maxime debet esse tale quatenus singulare est, quia non est ens actu nisi quatenus singulare est; ergo singularitas ipsa maxime debet convenire ex intrinseca

necessitate et non aliunde neque dependenter ab alio. Si autem singularitas convenit ex intrinseca necessitate essendi, non potest multiplicari, sicut, si homo ex intrinseca ratione hominis necessario secum afferret singularitatem Petri, non posset multiplicari.

10. Est sane ratio egregia et subtilis; posset autem aliquis persistens in prioribus solutionibus respondere hoc ens singulare, quod est improductum, habere necessitatem essendi quoad totam suam entitatem singularem et illam ut sic non esse communicabilem alteri, nihilominus tamen e contrario non converti, neque ens necessarium ut sic necessario postulare hanc singularitatem, sed posse habere plures et in unoquoque singulari ente necessario habere singularitatem eius, non aliunde neque dependenter ab alio, sed ex intrinseca entitate et natura sua, non ut communi, sed ut propria. Illa enim communitas seu convenientia quae solum est secundum rationem, saepe potest fundari in ipsis entitatibus singularibus et in proprietatibus quas habent etiam ut singulares sunt. Sicut esse ens incorruptibile natura sua convenit angelo etiam secundum unamquamque naturam singularem, quamvis id non oriatur ex sola singularitate, sed absolute ex tota natura et essentia. Ita ergo dici posset de pluribus entibus improductis et singularibus quoad necessitatem simpliciter essendi.

Quarta ratio ad idem probandum

11. Nihilominus tamen illa ratio mihi valde probatur, quam in hunc modum propono. Quia ubicumque ratio communis est multiplicabilis secundum diversas naturas singulares, esto non sit necesse singularitatem in re ipsa distingui a natura communi, oportet tamen ut aliquo modo sit extra essentiam talis naturae; nam, si esset essentialis, revera talis natura non esset multiplicabilis, ut supra dictum est, tractando de principio individuationis; in ente autem improductum intelligi non potest quod singularitas sit extra essentiam naturae eius; ergo impossibile est ut talis natura sit multiplicabilis. Minor probatur, quia in ente improductum necesse est ut ipsum esse existentiae sit de essentia eius; in eo enim consistit intrinseca necessitas essendi, quod ex vi essentiae suae habeat esse, ita ut essentialiter sit suum esse; sed esse non est nisi rei singularis ut singularis est; ergo necesse est ut singularitas talis naturae sit etiam de essentia eius, et consequenter ut talis natura non sit multiplicabilis. Atque hoc ipsum est quod D. Thom. ait, illud ens quod est improductum, seu quod est simpliciter necessarium seu quod est essentialiter suum esse, non esse hoc ens singulare per aliquid extra essentiam eius, etiam secundum rationem, quia nisi includeret in suo conceptu essentiali singularitatem, non includeret in suo essentiali conceptu necesse esse, quia esse actu includit esse singulare.

12. *Obiectio Aureoli contra praemissam D. Thom. rationem.*— Dices (ut obiicit Aureolum, In I, dist. 3) hac ratione ad summum probari non posse dari duo entia improducta solo numero distincta; non vero quod non possint esse specie seu essentialiter distincta; sic enim multi thomistae aiunt naturas angelicas esse essentialiter individuas et ideo non posse multiplicari numero, et nihilominus multiplicari secundum speciem. Respondeo imprimis probabilissimum esse nullam naturam quae proprie sit specifica et cum alia habeat genus commune, esse essentialiter individuum, tum quia hoc ipso quod est specifica natura est potentialis de se, et ideo non est cur illis repugnet multiplicari numero; tum etiam quia, si non repugnat compositio ex genere et differentia specifica, non est cur ei repugnet compositio ex specie et differentia individuali. Deinde dicitur ex ratione facta cum proportione applicata concludi necessitati essendi intrinsecae et essentiali repugnare multiplicationem talis naturae etiam cum diversitate essentiali, ut in eodem c. D. Thomas significavit, ratione 8. Quia, sicut in conceptu essentiali illius naturae quae ex se necessario est includitur singularitas, etiam includitur tota essentia talis naturae singularis; ergo impossibile est quod haec essentia entis necessarii sit alia et alia, sive in singularitate, sive in ratione essentiali. Unde, sicut non potest intelligi quod talis natura fiat singularis per aliquid additum quod sit extra essentiam eius etiam secundum rationem, ita non potest intelligi quod veluti constituatur in tali specie per aliquid additum huic rationi communi entis necessarii, quod sit etiam secundum rationem extra essentiam eius ut sic. Nam, hoc ipso quod intelligitur ens necessarium, sicut necessario intelligitur ens singulare, ita etiam intelligitur ut habens totam essentiam necessariam ad essendum; et ideo non potest constitui in tali vel tali

ratione essentiali per aliquid additum, etiam secundum rationem. Ens ergo per se necessarium non potest vere concipi ut commune sive specificum, sive genericum, sive analogum, sed tantum singulare; ideoque nullo modo multiplicari potest.

13. *Ex hac ultima ratione prima roboratur.*— Quod si haec ratio solida est, ut revera est, ex illa sumit vim prima ratio, quae in eo fundatur quod esse convenit Deo seu enti necessario per se primo, seu secundum quod ipsum. Intelligitur enim convenire illi per se primo non sub aliqua ratione communi, sed ut hoc singulare ens est, ita ut, cum dicitur huic enti convenire esse non per accidens neque per aliud, non solum est sensus non per aliud, id est, non per aliam causam efficientem, sed etiam non per aliquam rationem communem seu abstrahentem a singularitate; hoc autem verum esse satis probatum est superiori discursu. Et sane videtur evidens ex propria ratione ipsius esse, nam primo et per se convenit rei singulari, non communi; unde, etiam in his entibus vel naturis quae habent esse receptum, non potest esse per se primo communicari naturae communi, sed singulari; ergo illa res quae essentialiter et secundum quod ipsa habet esse, proxime et immediate habet illud ut talis res singularis est et non secundum aliquam rationem communem; ergo esse convenit per se primo tali enti, excludendo omne medium sive extrinseci agentis, sive rationis formalis communis, ob quam secundum se ac abstracte sumptam conveniat necesse esse.

14. Ex hoc autem principio sic explicato optime subinfertur non posse convenire esse alicui enti, nisi per effectivam dimanationem a primo ente improducto. Nam, licet habitudo illa seu praedicatio *secundum quod ipsum* non semper requirat hanc habitudinem causae efficientis inter illud quod est tale per se primo et reliqua quae sunt talia mediante ipso, tamen quando illud prius est res singularis et omnino distincta ab aliis eisque extrinseca, non potest alia ratio medii seu participationis excogitari. Et ideo nihil obstant exempla de rationibus communibus quibus per se primo aliquid convenit, ut homini esse risibilem et triangulo habere tres angulos aequales duobus rectis; illae enim sunt quasi formale medium, quia natura communis comparatur ut forma particulari. In praesenti vero ens per essentiam cui per se primo convenit esse est quoddam singulare ens, quod non potest esse medium formale nec forma aliorum; et ideo non potest per illud convenire esse reliquis, nisi ut per medium efficiens. Ratio enim finis non est per se sufficiens, quia finis proxime non dat esse, sed movet metaphorice agens ut det esse; et ideo eius causalitas per se sola non est sufficiens ut ea quae secundario sunt entia, habeant esse mediante illo quod per se primo et secundum quod ipsum habet esse. Atque ex his facile est respondere ad difficultates tactas circa praedictas rationes.

Quinta ratio

15. Possumus tandem addere rationem aliam, quae et per se sufficiat et confirmet praecedentem, scilicet, quia, si darentur duo entia improducta, aut illa essent eiusdem speciei, vel diversae. Neutrum dici potest; ergo. Probatur prior pars minoris, quia ens summe abstractum non potest multiplicari secundum numerum, quia omnis multiplicatio numerica fit per materiam vel in ordine ad illam. Haec vero probatio non est efficax, quia licet id sit verum de multiplicatione physica et naturali individuorum, non tamen absolute de omni multiplicatione possibili seu entitativa rerum singularium. Melior probatio est quae sumitur ex praecedenti discursu, quia natura quae essentialiter est singularis non potest secundum numerum multiplicari; sed natura Dei seu entis per se necessarii est essentialiter singularis; ergo. Alia probatio non contemnenda esse potest, quia multiplicatio individuorum est per accidens, et ubi est possibilis, potest quantum est ex se procedere in infinitum, quia non est maior repugnantia quod sint possibilia illa duo individua quam tria vel quatuor vel in quolibet alio numero; nulla est enim ratio necessario sistendi in aliquo, cum nullum per se ordinem servent, sed cuilibet eorum accidat multiplicatio alterius; si ergo duo entia improducta solo numero distincta essent possibilia, essent et tria et quatuor et sic in quolibet numero. Quot autem essent possibilia, tot necessario essent, nam in his maxime verum habet illud axioma: *In aeternis idem est esse et posse*; nam, si sunt per se necessaria entia, non est in eis posse esse, sed actu esse; non ergo sistere possemus in aliquo finito numero talium

entium. In his enim individujs quae habent causam, licet ex se multiplicari possint in infinitum, sistitur in aliquo certo numero quoad actuale esse, vel ex voluntate causae, vel ex virtute et modo agendi successive aut ex subiecta materia; in his vero entibus quae ex se haberent esse sine causa, nullo modo sisti posset in certo numero, quia non magis repugnaret maior numerus quam minor, et hoc ipso quod non repugnaret, actu esset. Nemo autem admittet dari entia improducta actu infinita; ergo sistendum est in uno solo ente singulari improducto.

16. Posterior pars de diversitate specifica superius probata est, respondendo Aureolo et declarando vim superiorum rationum. Nunc vero alio dilemmate probanda est. Aut enim illa entia essent aequalia in perfectione, aut non; neutrum dici potest; ergo. Prior pars minoris probari potest primo ex recepta philosophorum sententia, quod non possunt dari duae essentiae specie distinctae aequales in perfectione; ut enim ait Arist., X Metaph., text. 5, differentiae dividentes genus semper comparantur ut privatio et habitus, quia semper altera est minus perfecta et ea ratione privationi comparatur; unde etiam ortum est illud axioma quod species sunt sicut numeri. Ratio autem esse videtur quia, si sunt entia aequalia, aequae distant a non ente; unde ergo possunt habere essentialiter diversitatem aut dissimilitudinem? Et certe in omnibus rebus essentialiter diversis quas nos experimur, videtur haec inaequalitas reperiri; et ideo valde probabile est illud principium. Non tamen est evidens, nam, licet duae res aequae distent a non ente, videntur esse posse dissimiles in natura; nam alia est relatio aequalitatis a relatione similitudinis. Unde in relationibus divinis paternitas et filiatio, ut relationes sunt, dissimiles sunt seu disquiparantiae, ut vocant, et tamen in perfectione et entitate relativa ut sic censentur aequales, non solum prout includunt essentiam, in qua sunt idem, sed etiam secundum proprias rationes relativas in quibus distinguuntur. Ad hunc ergo modum contendere quis posset non repugnare dari duas essentias improductas dissimiles et aequales.

17. Quamquam (ut hoc obiter dicamus) longe diversa ratio est quoad hoc in relativis et absolutis, nam relationes habent diversitatem ex formalibus terminis cum ratione in qua fundantur; et ideo facilius potest in eis intelligi diversitas cum aequalitate, quia aequalitas oritur ex gradu entitatis, diversitas vero ex mutua habitudine. At vero in entibus absolutis, qualia essent illa improducta, vix concipi potest in quo essent dissimilia, si essent aequalia, et secundum id totum quod in se haberent, per se necessaria. Et in his est etiam specialis ratio, quia esse ens a se seu necessarium et independens formaliter et secundum praecisum conceptum est maxima omnium perfectionem. Immo necessario includit aliquo modo omnem aliam perfectionem, ut inferius declarabitur; sed utrumque illorum entium secundum propriam et quasi specificam rationem suam includit hanc perfectionem, quae necessario eiusdem rationis esset in utroque; non ergo in eis potest intelligi diversitas perfectionum cum aequalitate. Hic etiam locum habet ratio facta de infinita multitudine talium naturarum, quia, si essent aequales et dissimiles, nullum etiam haberent inter se ordinem, sed aequae dividerent quamcumque rationem communem illis quae concipi posset; ergo, si in aliquo numero multiplicari possent, etiam in quocumque; nulla enim esset ratio sistendi in aliquo certo numero, neque assignari posset repugnantia ob quam ille numerus augeri nequiret; et ideo oporteret multitudinem talium naturarum esse infinitam.

18. Neque est operosum has et similes rationes applicare ad probandam alteram partem dilemmatis, scilicet, quod nec possent illa entia esse plura et inaequalia in perfectione. Primo, quia, hoc ipso quod talia entia secundum proprias rationes suas conveniunt in suprema perfectione essendi a se, quae formaliter vel eminenter omnes alias includit, ut infra ostendam, non potest inter ea inaequalitas intelligi. Secundo, quia, vel inter ea daretur unum summum ens perfectius caeteris absolute et simpliciter, vel non; si non datur, ergo nullus est terminus in ea multitudine, sed est plane infinita. Et adhuc illa posita et actu existente, est plane inintelligibile quod in ea non sit aliquod ens perfectius caeteris omnibus, cum omnia dicantur esse perfectione inaequalia. Rursus inde necessario sequitur quodlibet ex illis entibus esse finitum in perfectione entitativa, cum quodlibet ab alio, immo et ab infinitis aliis superetur; ergo etiam tota illa multitudo esset imperfecta, cum ex imperfectis coalescat, et in tota illa non possit esse infinita perfectio intensiva, sed solum

infinite multitudo finitarum perfectionum; repugnat autem non esse in entibus aliquod infinitae perfectionis intensivae, ut supra tactum est agendo de creatione et inferius etiam dicemus. Immo haec ratio sumpta ab infinitate sufficeret ad demonstrandum quod intendimus; eam tamen praetermittimus, quia assumit duo principia inferius probanda, scilicet, ex eo quod ens aliquando sit a se et essentialiter suum esse, sequi illud esse infinitum simpliciter in genere entis et huiusmodi infinita entia non posse multiplicari, quae duo in sequenti disputatione tractando de attributis divinis demonstranda sunt.

19. Si autem in illa multitudine datur unum summe perfectum et superans reliqua, illud tamen non esset infinitum, tum quia procedent rationes factae, tum etiam quia nulla ratio reddi poterit cur ultra illud dari non possit aliud ens perfectius per se necessarium. Unde enim limitabitur tota latitudo entium ad illum gradum finitum? Accedit enim ratio supra facta de multiplicatione in infinitum talium entium; nam, etiamsi essent essentialiter diversa et perfectione inaequalia, nulla esset ratio sistendi in aliquo numero finito, quia, licet videretur esse aliquis ordo per se inter essentias distinctas, tamen etiam in hoc ordine potest in infinitum procedi, ut in creaturis possibilibus constat; necesse est ergo in tota illa latitudine entium dari unum infinitum et perfectius caeteris omnibus. Illud ergo summum ens, caeteris perfectius et infinitum simpliciter, nos vocamus Deum, et ex hac eadem eius perfectione colligimus caetera entia quae cum illo annumerantur ab illo infinito ente esse effective profecta. Primo quidem, quia primo enti convenit infinitas hoc ipso quod est ens actu per essentiam; nam inde habet quod totum esse aliquo modo in se claudat et contineat, quia non habet unde limitetur, neque a quo participet hanc partem entis (ut ita dicam) potius quam aliam; ergo, e converso, hoc ipso quod reliqua entia non habent summam perfectionem et totalitatem essendi (ut sic dicam), est manifestum signum non esse entia per essentiam omnino improducta, sed esse entia per participationem, accipientia esse ab illo primo ente.

20. Secundo, quia hoc modo intelligitur esse ordo per se in tota latitudine entium, vel per subordinationem eorum inter se vel saltem per reductionem omnium ad unum, ut ita non temere et casu infinite multiplicentur. Quod recte declarat theologicum exemplum (quo simul respondemus philosophis, ne putent rationes quibus unitatem entis increati probamus personarum Trinitatem improbare); in divinis enim, quamvis fides catholica ponat personarum multitudinem, non tamen sine ordine quem originis vocant, ita ut et ascendendo sistatur in aliqua persona omnino improducta, quae caeterarum fons sit; et descendendo, sit aliqua ratio in ipsamet natura talis entis fundata ob quam usque ad ternarium numerum et non ulterius fit multiplicatio, quia nimirum in natura pure intellectuali non est alius modus internae operationis seu emanationis nisi per intellectum et voluntatem. Si autem in Deo multiplicari possent personae improductae, plane possent infinitae personae multiplicari; et ideo nec fides admittit plures personas improductas, nec ratio illas permittit, neque omnino plura entia sine reductione ad unum primum, a quo caetera manant.

21. Tertio potest hoc ipsum probari ex efficacia illius primi entis infiniti; nam, si primum est et infinitum, erit causa caeterorum, iuxta illud vulgare axioma quod sumptum creditur ex Arist., II Metaph., text. 4: *Maximum in unoquoque genere est causa omnium quae sunt illius generis*, quod maxime intelligitur de causa effectiva, quando in illa re perfectissima est sufficiens virtus ad aliorum effectum. In hac vero probatione imprimis non recte adducitur textus Aristotelis unde sumptum esse dicitur illud principium. Nam, ut in indice circa illum textum notavimus, Aristoteles non dicit omne quod est maxime tale esse causam caeterorum, sed e converso, id quod in aliquo ordine est causa caeterorum esse maxime tale. Ex hoc autem principio non potest inferri aliud, quia propositio universalis affirmativa non convertitur simpliciter; quamvis ergo quod est causa caeteris ut talia sint sit maxime tale, non sequitur omne quod est maxime tale esse causam caeterorum. Deinde, principium illud in se sumptum non est ita evidens ut ex illo possit demonstratio confici. Immo verum non esse docuerunt Durand., In II, dist. 15, q. 3, et Aureol., apud Capr., In I, dist. 3, q. 1. Quia homo, licet sit omnium animalium perfectissimus, non ob id est causa caeterorum, neque albedo reliquorum colorum, etiamsi perfectissimus color sit; unde etiam

Caiet., I p., q. 2, a. 3, sentit axioma illud, de propria causa et praesertim efficienti intellectum, non esse necessarium neque verum. Alii vero illud exponunt de causa late dicta, ut includit extrinsecum exemplar, quod potius mensura quam causa dici potest, quomodo Aristoteles, lib. X Metaph., dixit primum in aliquo genere esse mensuram caeterorum. Iuxta hanc vero interpretationem solum poterit ex illo principio inferri, cum inter entia quaedam sint magis, alia minus perfecta, dari aliquod perfectissimum quod sit mensura aliorum, eo quod per accessum vel recessum ab illo magis vel minus perfecta censeantur. Inde tamen non poterit concludi illud solum ens esse improductum esseque causam efficientem omnium aliorum.

Ex Aristotelis sententia confirmatur eadem veritas

22. Quocirca Aristoteles, citato loco, potius sumit dari aliquod ens quod sit causa caeterorum, ut inde concludat illud esse verissimum ac perfectissimum, quod obiter notandum est ut constet Aristotelem veritatem hanc fuisse assecutum. Nam aperte dicit illud primum ens non solum esse causam corruptibilium et contingentium, sed etiam eorum quae semper sunt, sub quibus caelos et intelligentias comprehendere videtur. Nec potest ille locus exponi de sola causalitate finali aut exemplari, ut Iandunus ibi, q. 5, et Greg., In II, dist. 1, q. 1, contendunt, tum quia aperte ponit Aristoteles exemplum de causa efficiente; tum etiam quia in praesenti materia non separatur causalitas finalis ab effectiva, ut supra tactum est et statim amplius declarabitur. Neque etiam obstat quod Aristoteles videtur loqui de effectibus qui univoce participant rationem causae; hoc enim est quod ait: *Cuius causa aliquid, idem et nomine et ratione convenit*; ubi alia translatio habet, *secundum quod aliis univocatio inest*. Hoc (inquam) non obstat, sed potius ex hoc loco sumitur analogiam entis ad primum ens et caetera non excludere aliquam unitatem rationis seu conceptus simul cum unitate nominis; et ideo a graecis interdum comprehendendi sub synonymis, ut Fonseca etiam ibi notavit. Solum ergo addit Aristoteles illam particulam ut excludat effectus aequivocos, qui nullo modo conveniunt cum causa in nomine et ratione; nam in illis non est necesse ut causa sit maxime talis formaliter, sed eminenter.

23. *Aristotelis locus explicatur.*— Illud solum posset scrupulum vel dubitationem ingerere, quod Aristoteles in plurali concludit *principia eorum quae semper sunt verissima esse*, unde videtur sentire dari plura prima principia improducta rerum sempiternarum, ut exponunt et attribuunt Aristoteli Iandunus et Gregor. supra. Qui per ea *quae semper sunt* motus caelorum intelligunt; per principia autem eorum omnes substantias separatas, quas putant secundum Aristotelem esse improductas. Sed ex eo loco id certe sumi non potest; nam Aristoteles et prius in singulari locutus fuerat dicens *illud esse verissimum quod est posterioribus causa ut sint vera, et unumquodque esse maxime tale quod est causa caeteris*, etc., quod dictum esse propter primam causam Commentator notavit, et statim absolute et indefinite ait *ea quae semper sunt habere originem a primo principio*; illa autem locutio in doctrina tradenda aequivalet universali. Et ideo sine causa ab aliquibus limitatur ad caelestia corpora, ita ut Aristoteles senserit caelos, etsi aeterni sint, habere causam non solum sui motus, sed etiam sui esse, intelligentias autem vocari plura principia improducta. Sed hoc eisdem rationibus impugnatur. Et praeterea quia apud Aristotelem eadem est quoad hoc ratio caelestis corporis et intelligentiae moventis illud, quia habent inter se maximam proportionem in aeternitate vel necessitate essendi. Item quia caelum est omnino ingenerabile secundum Aristotelem. Alii ergo putant Aristotelem locutum esse in plurali propter materiam primam, quam existimant secundum Aristotelem esse improductam et suo genere esse principium aliarum rerum. Sed hoc non recte dicitur, alias debuisset Aristoteles etiam concludere materiam primam esse maxime ens et illam esse principium omnium quae semper sunt; utrumque autem est falsum et contra eius doctrinam. Posuit ergo Aristoteles illud plurale pro singulari, vel propter eminentiam primae causae, vel quia in prima causa plures primae rationes causarum conveniunt; est enim prima causa finalis, efficiens et exemplaris. Has ergo causas nomine principiorum intelligit; quae tamen in re non sunt nisi una prima causa. Atque haec obiter circa illam sententiam Aristotelis notata sint. Nunc vero in re ipsa conabimur probare in primo ente recte sequi ex eo quod est maximum ens esse

causam caeterorum, esto id universe non sequatur; hoc igitur in sequenti discursu praestabimus.

Unde sequatur id quod est maximum ens esse causam caeterorum

24. Sit igitur alia ratio, nam primum ens improductum est perfectione summum et infinitum; est igitur ad agendum potentissimum; ergo potest producere omnia quae participant seu habent esse; ergo producit omnia quae sunt, neque aliquid praeter illud est improductum. Primum antecedens sumitur ex discursibus praecedentibus, quibus ostensum est deveniendum esse ad aliquod ens improductum caeteris perfectius. Quod vero illud sit infinitum, partim est probatum, quia ipsum esse per essentiam non habet unde limitetur; partim sumi potest ex dictis supra de creatione, quam ostendimus esse possibilem primo enti et ad eam requiri virtutem infinitam, et ita etiam probata est prima consequentia. Secunda vero probari solet in hunc modum, quia omnis potentia habet aliquod adaequatum obiectum; et quo superior et universalior est potentia, eo habet obiectum universalius; potentia autem activa primi entis est suprema et universalissima quae esse potest, cum sit proportionata perfectioni eius; ergo comprehendit sub obiecto suo omne ens; ergo omne ens est producibile per illam potentiam, et consequenter nullum est ens possibile quod non sit producibile per illam potentiam; ergo nullum est ens per se necessarium praeter ipsum primum ens; repugnat enim ens necessarium esse producibile per aliquam potentiam.

25. Contra hanc vero rationem instari potest, quia non est de ratione potentiae activae, quantumvis supremae et infinitae, ut comprehendat omne ens sub obiecto suo, alias etiam ipsum primum ens comprehenderet; aliqua ergo limitatio ex parte ipsius potentiae addenda est, quae non satis declaratur dicendo obiectum illud esse ens possibile; nam, vel illud possibile sumitur mere positive, seu ut sub se necessarium comprehendit, et sic etiam comprehendit Deum, nam quod est potest etiam esse, iuxta dialecticorum regulas; vel sumitur ut includit privationem necessitatis essendi, et sic petitur principium dum dicitur omne ens aliud a primo ente esse possibile; nam hoc est quod in quaestionem venit, scilicet, an sit aliquod necessarium. Qui ergo finxerit talia entia intrinsece necessaria praeter primum, dicet consequenter obiectum adaequatum huius potentiae esse ens factibile. Quae namque potentia productiva universalior excogitari potest quam illa quae se extendit ad omne factibile? Ad entia autem necessaria non extenderetur talis potentia, quia illa producibilia non sunt.

26. *Defenditur praedicata ratio.*— Sed nihilominus dicta ratio, quae ex D. Thom. sumpta est, II cont. Gent., c. 15, multis modis defendi potest ex eiusdem doctrina, praesertim rat. 3, 4, 6 et 7. Primo quidem, quia ad perfectionem primi entis pertinet ut virtute seu eminenter contineat omnem entitatem; ergo primum ens ex se existens est potens ad efficiendam omnem entitatem a se distinctam; repugnat ergo perfectioni et omnipotentiae primi entis ut praeter ipsum sit aliquod improductum et omnino necessarium. Unde, licet verum sit obiectum adaequatum divinae potentiae esse ens creabile seu factibile, tamen simul spectat ad perfectionem illius potentiae ut omne ens quod non est ipsa sit factibile ab ipsa, utpote contentum eminenter in ipsa. Quod a contrario declarari potest, nam pertinet ad perfectionem illius potentiae ut possit in nihilum redigere quamcumque rem a se distinctam, alias non haberet plenum dominium omnium; ergo repugnat perfectioni et universalitati illius potentiae ut aliquod ens praeter ipsam sit simpliciter necessarium et independens. Et confirmatur ac declaratur ex parte ipsorum entium distinctorum a primo, quaecumque illa sint; nam ostensum est nullum ens distinctum a primo posse esse aequale in perfectione et essentia, sed necessario esse illo inferius, ex quo necessario fit omne tale ens esse finitum et imperfectum; ergo ex parte illius non repugnat omne tale ens esse factibile, quia imperfectum semper ducit originem, quantum ad id quod habet perfectionis, ab aliquo perfectiori. Et similiter ens participatum ducit originem ab ente per essentiam, nec potest reddi aliqua ratio cur tali enti repugnet esse factibile; immo hoc est multo magis conforme imperfectioni et limitationi eius quam quod sit ens simpliciter necessarium; igitur omne

huiusmodi ens includitur sub obiecto potentiae effectivae primi entis, et ideo nullum est ens necessarium et increatum praeter ipsum.

Ultima ratio ex causalitate finis

27. Ultima ratio sumi potest ex causalitate finis ultimi, nam in rebus unum est ens perfectissimum quod est finis ultimus omnium aliorum; ergo illud ipsum est primum principium efficiens reliquorum, atque adeo illud solum est increatum ac verus Deus. Antecedens admittunt fere omnes philosophi, nam saltem in genere finis non negant esse ordinem inter secundas intelligentias et primam. Et eadem ratio est de quibuscumque aliis entibus; omnia enim imitantur ipsum primum ens et intendunt illi assimilari, et quae ipsum aliquo modo possunt attingere, ut sunt entia intellectualia, in eo habent collocatam beatitudinem suam, neque quiescunt donec ad illud perveniant, ut in nobis ipsis experimur. Denique magna esset imperfectio et confusio rerum, si non esset inter eas ordo; oportet ergo ut omnia ad unum aliquem ultimum finem referantur. Quod si aliquis est finis ultimus caeterarum rerum, esse non potest nisi primum ac summum ens. De qua re diximus plura supra, disp. XXIV. Prima vero consequentia probatur, quia quidquid habet causam finalem, habet efficientem; nam teste Aristotele, finis est propter quem aliquid fit; movet enim finis efficientem causam ad agendum.

28. *Evasio enervans praedictam rationem.*— Posset autem aliquis respondere aliud esse habere finem et aliud habere causam finalem; nam finis ut sic solum dicit rationem termini, causa autem finalis dicit rationem principii et moventis; potest autem intelligi quod aliqua res habeat finem priori modo, non tamen causam finalem proprie et in rigore, et tunc non valebit consecutio a fine ad efficientem causam. Et ad hunc modum videntur aliqui philosophi intellexisse rationem finis inter proximos motores orbis et primum motorem immobilem, absque dimanatione effectiva. Quamvis enim existimarent intelligentias secundas ex se ac necessario existere, nihilominus tamen credebant quasi naturali impetu ferri in primam intelligentiam tamquam in finem seu terminum suae naturalis perfectionis. Quod si instet aliquis, quia repugnat habere hanc habitudinem ad aliud ut ad finem sine dependentia ab illo, omnis autem dependentia repugnat cum necessitate essendi, quia si una res dependet ab alia, ergo si illa tollatur de medio, haec etiam auferetur, et consequenter non erit simpliciter et intrinsece necessaria, respondent ex habitudine unius rei ad aliam ut ad terminum vel finem non sequi propriam dependentiam, sed solum sequi connexionem necessariam unius rei cum alia, qualis esse solet inter relationem et terminum sine propria dependentia unius ab alio, ut nos dicere tenemur inter Patrem et Filium in divinis. Neque illa conditionalis quod si unum tollatur, auferatur aliud, est contra intrinsecam necessitatem essendi, quando illud alterum quod in conditionali ponitur est etiam ab intrinseco necessarium; nam, licet conditionalis sit vera, tamen, sicut antecedens est impossibile, ita et consequens, et ideo oppositum utriusque potest esse simpliciter et ab intrinseco necessarium.

29. *Confutatur.*— Sed quamvis haec evasio habeat quamdam speciem probabilitatis, re tamen vera non est probabilis. Primo, quia involvit repugnantiam quod aliqua res sit a se et per se et tamen non sit propter se sed propter aliud, quia non est minor perfectio esse a se quam esse propter se, ergo sine causa attribuitur alicui enti prior perfectio, cui denegatur alia. Item quia natura quae a se habet esse est res absoluta omnino et nullo indigens ut sit; ergo in suo esse non potest includere habitudinem ad aliud ut ad finem. Denique a posteriori declaratur, nam res quae terminatur ad aliam ut ad finem ultimum, sese totumque suum esse diligit propter illum finem; res autem quae ex se habet esse non est cur referat illud esse in aliam, propter quam vel solum vel praecipue se diligit. Praeterea, ex illa responsione sumitur occasio negandi omnem causalitatem finalem et operationem propter finem; nam similiter dicere quis posset omnia tendere naturali inclinatione in suos fines tamquam in terminos quosdam absque causalitate finis; hoc autem absurdissimum est; quamquam enim res omnes habeant has inclinationes naturales in suos fines, tamen, haec eadem earum constitutio declarat eas non esse a se, sed a superiori agente esse conditas et propensiones in suos fines accepisse.

30. Adhuc potest aliquis dicere, esto verum sit quicquid habet causam finalem habere efficientem, non tamen has causas semper incidere in eandem; sanitas enim est finis deambulationis, verbi gratia, non tamen est principium efficiens eius; sic ergo dici potest Deus finis intelligentiarum, licet non sit efficiens. Eo vel maxime quod dici potest intelligentias secundas non tam esse quam operari propter primam ut propter finem, et ita non tam substantiam quam operationem earum habere causam finalem, et habere etiam efficientem, quamvis non eandem; nam efficiens operationum est substantia intelligentiae operantis, finis autem est superior et prima intelligentia. Respondetur, ab hac ultima parte incipiendo, eam evasionem non habere locum iuxta philosophorum opinionem qui ponunt intelligentias esse entia ex se necessaria; illi enim consequenter aiunt operationem intelligentiae esse substantiam eius. Putant enim, et quidem consequenter, esse actus puros, cum putent eas esse suum esse per essentiam; igitur, si operatio intelligentiae ordinatur in Deum ut in finem et operatio eius est substantia eius, necesse est etiam substantiam ordinari in finem. Quod si operatio necessario habet causam efficientem, quia habet finalem, idem necessario dicendum erit de ipsa substantia; sicut autem substantia non potest esse causa efficiens sui ipsius, ita neque suae operationis, siquidem ipsa substantia ponitur esse sua operatio. Denique, posita vera sententia quod in intelligentiis secundis seu creatis operatio distinguitur a substantia, necessario dicendum est, si operatio intelligentiae est propter Deum ut finem, etiam substantiam ordinari in eundem finem, tum quia talis substantia est propter suam operationem; tum etiam quia non attingit seu consequitur suum finem nisi per operationem; non ergo sola operatio, sed etiam ipsa substantia instituta est propter talem finem.

31. Atque hinc fit ut non possit referri in seipsam tamquam in causam efficientem sui esse, sicut operatio eius, quia operatio iam supponit esse a quo possit effective manare; ipsum autem esse non supponit seipsum neque ipsam substantiam; et ideo tandem concluditur reducendam esse illam substantiam in aliam causam efficientem, quae non potest esse alia nisi ipsummet primum ens, ad quod ordinatur ut in ultimum finem. Quocirca, quamvis non semper res quae est finis sit etiam principium efficiens, praesertim quando finis ipse est producendus per actionem et est finis *quo*, seu *cuius gratia*, tamen, saepe finis et efficiens in eandem rem coincidunt, praesertim quando finis est *cui*, seu *qui*; sic enim omnis operans propter seipsum aliquo modo operatur, et consequenter simul est et efficiens et finis suae operationis; in praesenti ergo, ex eo quod Deus sit finis ultimus, infertur optime quod sit primum principium omnium, tum quia est finis non efficiendus sed obtinendus, imitandus aut honorandus a suis effectibus; tum etiam quia institutio rerum in talem finem non potest in aliam causam referri. Aut enim illa causa esset intra ordinem rerum effectarum, et sic etiam illa esset facta propter illum finem, et quaerenda erit eius causa; vel est extra illum ordinem, et sic non potest esse alia nisi ipsemet ultimus finis. Estque hoc per sese consentaneum rationi, quia Deus non est finis cui aliqua utilitas quaeritur per actionem, sed qui intendit aliis suam bonitatem communicare, et quem omnia alia aliquo modo consequi aut imitari desiderant, ut recte D. Thom., I, q. 44, a. 4, et ideo non est Deus finis nisi ut prima causa operans propter communicandam bonitatem suam. Atque hoc etiam modo optime correspondet et proportionatur finis principio; nam ordo agentium sequitur ordinem finium et ideo supremo agenti supremus etiam finis correspondet, et ita in praesenti materia, ex eo quod omnia ordinentur in Deum seu in primum ens ut in finem ultimum, recte sequitur ipsum esse primum principium omnium.

32. *Ex dictis omnibus conclusio.*— Ex his igitur omnibus sufficienter demonstratum est Deum esse. Quamquam enim nonnullae fortasse rationes ex his quae tactae sunt per se ac sigillatim sumptae non ita convincant intellectum quin homo protervus aut male affectus possit evasiones invenire, nihilominus et omnes rationes sunt efficacissimae et praecipue simul sumptae sufficientissime praedictam veritatem demonstrant. Quibus inferius addemus aliquas ex his quibus Dei unitas ostendi solet. Quod si quis etiam rationes adductas attente consideret, inveniet hac etiam in parte locum habere quod 1^a sect. dictum est, videlicet, sicut munus probandi dari aliquod ens increatum ad metaphysicum spectat, quamvis physicus

aliquo modo inchoet vel paret viam ad talem demonstrationem, ita etiam probare illud ens improductum esse unum tantum et esse principium reliquorum omnium quae sunt atque adeo esse verum Deum, etiam esse metaphysici opus; per media enim metaphysica perficitur demonstratio. Quod quidem in posteriori modo procedendi, quem diximus esse aliquo modo a priori, est per se manifestum, cum potissima ac fere tota vis demonstrationis nitatur in perfectione ipsius esse per essentiam. In priori autem genere demonstrationis, cum videatur sumi ex effectibus sensibilibus, aliquid participari aut sumi videtur ex naturali philosophia et ideo in illo etiam verum habet quod philosophia parat viam et adiuvat ad illum demonstrandi modum; proprium tamen medium illius demonstrationis revera est metaphysicum, nimirum, unitas finis et mutuae connexionis seu subordinationis, quae reperitur in rebus omnibus in rerum natura existentibus. Haec enim ratio abstractissima est et universalissima, et ideo per se pertinet ad metaphysicam, quamvis ad applicandam illam ad res singulas ministerio philosophiae saepe utatur.

Reiicitur secunda sententia superiori sectione relata

33. Ultimo, ex dictis omnibus quasi evidentissima quadam experientia constare potest quam sit a veritate aliena sententia supra relata, quae asserebat ita esse per se notum Deum esse, ut ea ratione demonstrari non posset. Constat enim ex dictis magna consideratione et speculatione opus esse ad veritatem hanc efficaciter persuadendam; quomodo ergo existimari potest haec veritas per se nota? Sapienter igitur D. Thom., I, q. 2, a. 1, supposita distinctione quae in I Poster. traditur et late exponitur de propositione per se nota, aut in se tantum, aut in se et quoad nos, affirmat Deum esse in se esse per se notum, quia esse per sese et sine medio convenit Deo estque de primario conceptu et ratione Dei. Negat vero esse per se notum nobis, quia neque essentiam illius entis prout in se est concipimus, neque ex ipsis terminis est nobis evidens in ordine effectuum et causarum sistendum esse in aliquo ente increato, minusque per se notum est huiusmodi ens non posse esse nisi unum. Unde multi gentiles de hac veritate dubitarunt aut etiam eam negarunt, et usque in hodiernum diem multi non solum gentiles sed etiam haeretici, post auditam vocem Evangelii, eadem insipientia laborant et athei sunt, et nonnulli etiam fideles et docti negant eam veritatem esse evidentem; haec autem in rebus nobis per se notis non contingunt. Et in hac sententia praeter Hervaeum, Capreol. et alios thomistas, concordant D. Thom., In I, dist. 3; Durand., q. 3; Richar., q. 2.

34. Alii vero, licet posteriorem illius sententiae partem amplectantur, quod nobis satis est, negant tamen priorem, quia non admittunt distinctionem illam, nec propositionem aliquam esse per se notam in se, quae non sit per se nota nobis, ut Scot., In I, dist. 2, q. 2; Ocham, dist. 3, q. 2; Gabriel, q. 4; Henricus, in Sum., a. 22, q. 2. Verumtamen, immerito dicti auctores laborarunt in re dialectica, de qua vix potest esse in re controversia. Nam quis dubitet esse quasdam veritates in se immediatas, quas non nisi per aliquod medium intelligere valemus? Certe quantitatem, verbi gratia, esse entitatem accidentalem, si verum est, sine ullo medio inter praedicatum et subiectum verum est, et tamen a nobis non cognoscitur nisi per media et valde extrinseca. Cum ergo propositio per se nota et immediata idem sint, dubitari non potest quin multa sint per se nota in se quae non sunt per se nota nobis. Quod si Scotus et alii dicant se non loqui de rebus, sed de propositionibus, quae intrinsece dicunt ordinem ad conceptus nostros, qui non possunt distingui secundum se et quoad nos, respondebimus laborare in aequivoco, quia non tractamus de signis ipsis, sed de re significata, nec de conceptibus formalibus, sed de obiectivis, et in hos optime cadit data distinctio. Nam saepe res illae quae obiiciuntur conceptibus nostris immediatam atque adeo per se notam connexionem habent, quamvis, ut obiiciuntur nostris conceptibus formalibus et ab eis denominantur, non statim sit nota nobis eorum connexio. Est ergo optima illa distinctio et ad rem praesentem convenientissime applicata, ut satis declaratum est.

35. Addiderim tamen, quamvis in rigore non sit notum nobis Deum esse tamquam omnino evidens, esse tamen veritatem hanc adeo consentaneam naturali lumini et omnium hominum consensionem, ut vix possit ab aliquo ignorari. Unde Augustinus, tract. CVI in Ioan., tractans verba illa: *Manifestavi nomen tuum hominibus*, inquit: *Non illud nomen tuum quo vocaris Deus, sed illud quo vocaris Pater meus. Nam quo Deus dicitur, universae creaturae*

et omnibus gentibus, antequam in Christum crederent, non omni modo esse potuit hoc nomen ignoratum. Haec autem notitia Dei dupliciter potest intelligi: uno modo, sub aliqua ratione confusa et communi, ut sub ratione cuiusdam superioris numinis, quod possit nos adiuvare aut beatos efficere vel aliquid simile, qui conceptus, licet in verum Deum conveniat, potest tamen etiam falsis diis applicari, et hoc fortasse modo dixit Cicero, lib. I de Nat. Deorum, nullam esse gentem quae non habeat aliquam praenotionem quod Deus sit. Alio modo id potest intelligi de cognitione veri Dei per conceptum supremi entis, quo maius esse non potest quodque sit principium caeterorum, et hoc modo videtur loqui August., citato loco. Unde subiungit: *Haec est enim vis verae divinitatis, ut creaturae rationali iam ratione utenti non omnino aut penitus possit abscondi; exceptis enim paucis in quibus natura nimium depravata est, universum genus humanum Deum mundi huius fatetur auctorem.* Et eodem sensu dixerunt Tertullianus, in Apolog., c. 17, et Cyprianus, de Idolor. vanit.: *Summa delicti est nolle eum cognoscere quem ignorare non possit;* et in eodem dixerunt alii quos supra citavi hominibus esse naturaliter insitam cognitionem veri Dei.

36. Haec autem cognitio neque in omnibus provenit ex demonstratione, quia non omnes sunt capaces eius, neque ex sola terminorum evidentia; nam, licet demus nomine Dei significari ens per se necessarium quo maius cogitari non possit, ut vult Anselm., sumpsitque ex Augustino, lib. I de Doctr. Christ., c. 7, tamen non statim est evidens an significatum illius vocis sit vera aliqua res, vel solum sit aliquid confictum vel excogitatum a nobis. Duplici ergo ex capite oriri potuit haec notitia: primo, ex maxima proportione quam haec veritas habet cum natura hominis; proposita enim hac veritate et explicatis terminis, quamquam non statim appareat omnino evidens, statim tamen apparet per se consentanea rationi et facillime persuadetur homini non omnino prave affecto. Quia nihil apparet in ea veritate quod repugnet aut difficilem creditu eam reddat; et e contrario multa sunt quae statim inclinant ad assentiendum veritati; multa (inquam) non solum metaphysica vel physica, sed etiam moralia, nec solum externa, sed etiam interna. Nam si homo in seipsum reflectatur, cognoscit se non esse a se, neque sibi sufficere ad suam perfectionem, nec creaturas omnes quas experitur sibi satisfacere; immo agnoscit in se naturam excellentiorem illis, quamquam in suo gradu imperfectam, quia tam in cognoscendo verum quam in amando bonum sese cognoscit imbecillum et infirmum. Unde facillimo negotio homo sibi persuadet indigere se superiori natura a qua ducat originem et a qua regatur et gubernetur.

37. Secundo, fundata est haec generalis notitia in maiorum traditione et institutione tam filiorum a parentibus, quam imperitorum a doctioribus. Ex quo etiam generalis sensus apud omnes gentes percipuit, et recepta est, quod Deus sit; unde haec notitia maiori ex parte videtur fuisse per humanam fidem praesertim apud vulgus, potius quam per evidentiam rei; videtur tamen fuisse cum quadam evidentia practica et morali, quae sufficere poterat ad obligandum tum ad assentiendum huic veritati quod Deus sit, tum etiam ad colendum ipsum. Et iuxta haec facile intelliguntur omnia quae de cognitione Dei naturaliter insita a doctoribus dicuntur.